

Listkarstvo in politična invektiva med pobudniki Kosovelovega duhovnega in pesniškega zorenja

Ravel Kodrič

Ulica II. prekomorske brigade 23 a, SI-6000 Koper
ravel.kodric@tin.it

Razprava izhaja iz sopostavitve razlag proletarske umetnosti pri ruskem mislecu A. A. Bogdanovu in pri politiku inž. Dragotinu Gustinčiču v pismu Srečka Kosovela uredniku Novega Rodu Josipu Ribičiču 9. novembra 1922 ter iz odmevne polemike, ki je spomladi 1922 javno zoperstavila Gustinčiča pesnikovemu bratu Stanu Kosovelu v listku o duševni krizi slovenskih mladih intelektualcev, hkrati pa prispevala bodisi k Srečkovemu duhovnemu zorenju od zgolj čustvene privrženosti socializmu k premišljenemu in zavezujočemu komunističnemu pristaštvu kot tudi k njegovi preusmeritvi od »baržunste lirike« h konstruktivizmu.

Ključne besede: literatura in politika / slovenska književnost / politično pesništvo / proletarska umetnost / družbeni angažma / Kosovel, Srečko / Kosovel, Stano / Gustinčič, Dragotin / Martelanc, Vladimir / Bogdanov, Aleksander / polemike

»Drugi iščejo sebe in se bodo našli, če so zadosti močni, da bodo pljunuli na vse, kar je za njimi, toda ne samo na forme ampak – in to pred vsem – tudi na vsebino. Pot teh poslednjih pa zahteva celih junakov, zakaj ona vodi med 'narodnim bordelom' in kapitalističnimi jetnišnicami.«

(Inž. Dragotin Gustinčič: »Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev«. Delo, Trst, 9. marca 1922)

»Mehka lirika torej ni polje današnjega proletarskega pesnika.«

(Vladimir Martelanc: »Prolet-kult - Proletarskim pesnikom«. Delo, Trst, 25. maja 1922)

[...]

Fuj –

Pljuj, zaničuj.

Fuj, fuj,

Fuj!

(Srečko Kosovel: KONS: ABC. ZD II, 13)

[...]

Lajajte, srca. – Lajajte!

(Srečko Kosovel: DEPRESIJA. ZD II, 72)

V pričujočem sestavku želim predstaviti in osvetliti nekatere težje dostopne in premalo upoštevane tržaške (slovenske) in moskovske (slovensko-ruske) vire o Kosovelovi razpetosti med Trstom in Ljubljano, dasiravno je v pesnikovih *Zbranih delih* zaslediti dovolj tankih a razvidnih niti, ki vodijo do njih.

Pomuditi se nameravam spočetka pri bitki za Kosovelovo duhovno dediščino v desetletju po pesnikovi smrti, nato pa še zlasti pri njeni predzgodovini v polemичnem in prelomnem napetostnem polju, ki se je v prvi polovici leta 1922 zgostilo in zaiskrilo v tržaški publicistiki pri javnem preudarku o najbolj perečih izzivih slovenskega političnega in kulturnega trenutka (ne zgolj na Primorskem!). Pri tem upoštevam plejado primorskih osebnosti, zastopnic treh generacij: starejše, politično že izkušene, ki je vojno vihro doživela v že zrelih letih, a ne na fronti (Dragotin Gustinčič / r. 1882, Ivan Regent / r. 1884, Jože Pahor / r. 1888), srednje, ki je morala obleči vojaško suknjo (Jože Pertot / r. 1896, Stano Kosovel / r. 1895) ter mlajše, ki je vojno izkusila sredi burnega odraščanja in šolanja v neposrednem zaledju soške fronte (Srečko Kosovel / r. 1904, Vladimir Martelanec / r. 1905).

Sam Srečko (odslej ga bom imenoval tako, da ga ločim od brata Stana, ker bo beseda večkrat tekla o obeh) se sicer polemike ob izbruhu ni udeležil, a ne gre dvomiti, da se ga je globoko dotaknila; pa ne zgolj zastran bežne omembe v pismu Josipu Ribičiču 9. novembra 1922: »Sedaj pa čitam Bogdanova: 'Proletariat und Kunst', temeljito in globoko razlago proletarske umetnosti, globljo in vrednejšo kot pa Gustinčičevo.« (Kosovel, *ZD* III, 460) kot prej zavoljo čustvenih vezi, ki so ga protislovno razpele med 9 let starejšega Stana ter prijatelja Vladimirja Martelanca.

Bitka za Srečkovo dediščino

Sinhrona in diahrona os v Vladijevev nekrologu

Vest o Srečkovi smrti (27. maja 1926) je njegovega leto dni mlajšega tržaškega prijatelja Vladimirja Martelanca, utemeljitelja marksistične literarne kritike na Slovenskem (Рябова *Словения*), zalotila v Nemčiji. Tam se je komaj 21-letni mladenič, tedaj že član najožjega vrha Komunistične Stranke Italije ter sodelavec sovjetskega ministrstva za zunanje zadeve in sovjetske obveščevalne službe (OGPU), zadrževal od spomladi 1926 do spomladi 1927 med Berlinom, Frankfurtom in Wiesbadnom, kjer je sovjetski zunanji minister Čičerin s svojim štabom tkal diplomatske niti, ki naj bi mlado, od svetovne vojne, revolucije, mednarodne intervencije in državljanske vojne izstradano državo otele mednarodni karanteni, ki jo je

vano naposled pahnil neuspeh žarišč proletarske revolucije v srednji in zahodni Evropi (Kermavner, »Informacija« 953).

Na bridko vest o prijateljevi smrti se je Vladi¹ nemudoma odzval z obširnimi nekrologom, pravicato *instant* kulturološko študijo o domači in mednarodni dinamiki, ki je v letih 1919–1923 dodobra prekvasila njuno generacijo na Slovenskem. Objavo je naročil v tržaškem *Delu*, slovenskem glasilu Komunistične stranke Italije, sekcije III. ali Komunistične Internacionale (Martelanc, »Srečko« 2), ko je listu v primežu vse pogostejših fašističnih sabotаж ter policijskih zasegov in cenzur ostalo le še nekaj tednov legalnega izhajanja v podjarmljeni Primorski. Srečko ga je, kot sam navaja v predavanju »Umetnost in proletarec« (20. februarja 1926), rad prebiral: »V slovenskem tržaškem proletarskem listu 'Delo' sem večkrat z veseljem čital pesmi starejših in mlajših delavcev in kmetov« (Kosovel, *ZD* III, 28). A to je lahko počel le med bivanjem in obiski na domači strani rapalske meje, ker je bil komunistični tisk v Kraljevini SHS tedaj že prepovedan z Obznanom. Mar ni tržaškega slikarja Avgusta Černigoja, Srečkovega šest let starejšega prijatelja in nesojenega svaka, prav kršitev te prepovedi stala izgona iz Ljubljane domov pod fašistično Italijo?

A poglejmo, kaj pravi Martelanc v nekrologu.

Pokojnega Srečka in krog vrstnikov, ki se je okrog njega strnil pri izdajanju *Mladine*, avtor uvršča na diahrono os v neposredno nasledstveno koleno s slovensko moderno s Cankarjem na čelu (»Sploh je bil Murn-Aleksandrov njegov vzor in njegove pesmi je najrajši čital, poleg Koljčova, Burnsa in Heineja iz svetovne literature«), na sinhrono os pa med »todobne pokrete levo orientirane inteligence [...] pri različnih narodih; n. pr. pri Francozih 'Clarté' z Barbusseom na čelu, pri Nemcih [...] 1923 močan pokret levice tzv. 'Deutschfreiheitliche', in danes izhaja več takih revij ('Weltbühne',² 'Tagebuch' i. dr.), pri Italijanih smo imeli 'La Rivoluzione Liberale' s pred kratkim umrlim Pietrom [*recte*: Pierom] Gobettijem³ na čelu, pri Hrvatih 'Plamen' in 'Književno Republiko' s Cesarcem in Krležo na čelu.« (Martelanc, »Srečko« 2)

Zavest, da je »silno [...] težko oceniti zgodovinski pomen in ulogo [sic] ene generacije iz neposredne bližine«, Martelanca ni odvrnila od avtorefleksije, saj »zamoremo že danes gledati na novejšo dijaško generacijo slovensko 1919-23 [...] kot na poslednjo kompaktno dijaško generacijo pri Slovencih,⁴ ki je poskušala doprinesiti nekaj lastnega in originalnega k razvoju, a v čemur [*sic*] ni in tudi ni mogla več uspeti.« Kajti »potreba po diferenciaciji je kaj kmalu razbila njeno enotnost in najnaprednejši in najrazvitejši del njen je našel pot v mlado slovensko komunistično gibanje⁵ [...]«. Vendar je »njen drugi del ostal na razpotju, ne vedoč kam in kako, se ustavljal pri izražanju čustev in najkonfuznejših misli, nesposoben, da

si ustvari lastno ideologijo, ki bi s silnim mahom in zanosom potegnila za seboj mladino in postala vodilni faktor kakega večjega pokreta.« (ib.)

V ta okvir in na to ozadje pisec naposled vpne prijatelja: »Pokojni Srečko Kosovel je bil gotovo eden izmed najnadarnejših [sic] in najtipičnejših predstavitev mlade slovenske dijaške generacije iz l. 1919-23. Vezalo naju je v onih letih ozko prijateljstvo, ki se je izražalo v najinem skupnem delovanju v raznih dijaških literarnih in kulturnih krožkih in v skupnem študiranju Cankarja in slovenske in svetovne literature sploh.« (ib.)

Toda ob koncu navedenega obdobja je Martelanc jeseni 1923 po maturi vpisal hkratni študij na univerzah v Trstu, na Dunaju in v Rimu, da bi oblastem lažje prikril konspirativno delo na relaciji med sovjetskim veleposlaništvoma v sredozemski in srednjeevropski prestolnici. Stiki s Srečkom so se odtlej razredčili. Avtor nekrologa ugotavlja:

Razšla sva se polagoma, oddaljujoč se drug drugemu vedno bolj, kot se je razšla vsa naša tedanja dijaška generacija en del v komunizem, drugi del ostajajoč dalje na razpotju [...]. Toda Srečko je bil vendar premočna osebnost, da bi se mogel za vedno ustaviti na tem razpotju. Čutil je vso praznino, ki jo je mogla nuditi bodočnost v takem brezizhodnem položaju in začel iskati dalje. Plod njegovega novega razvoja je brezdvomno njegova revija »Mladina« [...]. In brezdvomno lahko smatramo to revijo kot prvi pojav leve orientacije, v proletarskem in revolucionarnem pravcu, pri mlajši slovenski inteligenci po že končno izvršeni diferenciaciji. [...] Oni del mlade dijaške generacije iz l. 1919-23, ki se je razvil do komunizma in imel svojega idejnega voditelja v - tudi prerano umrlem - Jožetu Pertotu, je prekinil vse vezi z razredom, iz katerega je izšel [...] ter se organsko strnil s slovenskim proletariatom. (ib.)

Debeljakov nekrolog v *Ženskem svetu* in njegova zavrnitev v *Delu*

Kot da bi se hotel polemično odzvati na Martelancovo poantiranje te poslednje stopnje na Srečkovi dinamično pojmovani razvojni poti, je Tine Debeljak v julijski številki *Ženskega sveta* v svojem nekrologu poskusil v spominu na pesnika ublažiti ostrine, ki bi mu branile čez prag podomačitve v okrilju ekumene liberalno-narodnjaške in krščansko-socialne memorije, in je zato poudaril zlasti tiste poteze njegovega duševnega obraza, ki je v njih zrl vase sklenjene in negibne stalnice:

Boril se je za novo preureditev družbe na *delu* in človeški *ljubežni* in skušal zagovarjati nujnost proletarske umetnosti (predavanje v Zagorju). Kljub vsemu temu resnemu in nervoznemu delu zadnjih mesecev, sem prepričan, da je bila to le prehodna doba, kajti - da bi se Srečko opredelil in se zavzel za razredni boj kot svojo življensko [sic] nalogo, ne morem verjeti.

Bil je preveč umetnik, morda zgolj umetnik in kot tak seveda večer socialist, ki se bo boril na strani ponižanih in razžaljenih, a ohranil bo svojo *svobodo* vsekdar.

Toda *Delo* Debeljaku ni ostalo dolžno: v članku pod naslovom »Duševna lenoba ali duševni nered« je 5. avgusta pisec, ki se je podpisal »L. Z.«, priobčil navedene Debeljakove misli in jih argumentirano zavrnil. Avtorju je očital »malomeščanski nestvor« socializma, ki ne ve za razredni boj, socializma, ki bi bil »z veseljem sprejet in celo povabljen na čajne večere in damske žur-fikse«, socializma »mnogih ljudi, ki so dobrega srca, nosijo dolge lase in pišejo verze o lačnih otrokih in skorjici kruha v materinem žepu«. Toda Dante je zapisal peklu tiste, »ki niso imeli poguma, da bi se izrekli ne za boga ne za hudiča«. Vsi veliki umetniki pa so bili »bakljenosci novih idej«:

Seveda: Srečko Kosovel se ni »zavzemal« za razredni boj. [...] Kdo se pa zavzema za razredni boj. Razredni boj je tu. Družba, ki v njej živimo, povzroča razredni boj. [...] Priznati ta razredni boj [...] pomeni priznati pravico proletariata ne do koščka boljšega kruha, marveč [...] do velikega boja, ki gre za tem, da sprejme [*si*] proletariati državne in socialne vaje v svoje roke [...] da odpravi razredni boj [...] da odpravi gospodarsko in moralno pravico do izkoriščanja posameznika po posamezniku, naroda po narodu, in da zagotovi pošteno življenje vsem, ki hočejo delati.

Srečko Kosovel pa je »proletarsko gibanje dobro proučil in ga doumel. Vedel je, da je vsak človek sad razmer, v katerih živi, in da so prazne fraze o umetnika svobodi do udejstvovanja.« Vizija, ki jo je pesnik strnil v besede

... iz belih vasi bele poti
in vse te poti skozi moje srce⁶

pa se ni mogla poroditi »na križišču, kjer postajajo duševni lenobe in dvoljivci, marveč v vrtincu bojnega viharja, kamor ga je pahnila želja po zmagi ideala, kateremu se bo žrtvoval.« (ib.)

Regentov pečat v Moskvi (1931–1937) in tržaško težišče na topografski osi

Bitko komunistične levice za Srečkovo literarno in duhovno dediščino je pet let pozneje v Moskvi zapečatil Ivan Regent. Tam je deloval od januarja 1931, sprva v svetovnem vrhu Rdeče pomoči (MOPR), nato še pri založniški dejavnosti v tujih jezikih (Komelj, *Pisma, passim*). Od Srečka 16 let starejši tržaški znanec Kosovelovih in po prevratu nesporni voditelj tržaškega delavskega gibanja, doma s Kontovela pri Trstu, je pri sovjetskih političnih in kulturnih oblasteh obveljal kot merodajno oporišče tudi za

članke in enciklopedična gesla o slovenski književnosti in kulturi. Še istega leta je v ugledni strokovni reviji *Literatura mirovoj revolucii* (Književnost svetovne revolucije)⁷ priobčil članek z naslovom: »Revolucionnaja literatura Slovencev. Slovenci i ih literaturnoe nasledstvo« (Revolucionarna književnost Slovencev. Slovenci in njihova književna dediščina). V njem je Srečka brez ovinkov in pogojnikov takole označil: »Revolucionarno naravnani študentje v Ljubljani so začeli izdajati mesečnik »Mladina« pod vodstvom mladega komunističnega pesnika Kosovela« (Regent, *Revolucionnaja* 136). Regentovo oznako sta leta 1937 avtorja, ki sta se podpisala F. Birk in B. Navrockij, povzela v geslu »Slovenskaja literatura« (Slovenska književnost) v 10. zvezku *Literaturne enciklopedije* (glavni urednik Anatolij Vasiljevič Lunačarskij). Toda zvezek je bržkone zavoljo sporne partijske pravovernosti obsežnega gesla »Russkaja literatura« moral obtičati v predalih vse do (po)natisa naključno najdenih, še nepopravljenih krtačnih odtisov leta 1991 v Münchnu (Бирк, Ф. ; Навроцкий, Б. СЛОВЕНСКАЯ, 5. odzadnji odstavek).

A tu nas bolj zanima Regentova analitična ocena o razmerju med Trstom in Ljubljano v prvih desetletjih 20. stoletja, ker nudi še tretjo, tokrat topografsko ter politično in družboslovno os za razumevanje Kosovelovega meteorja: »Slovensko socialistično gibanje v Trstu je bilo vselej bolj levega značaja kot pa v Ljubljani. Ljubljana ni bila nikoli in še zdaj ni proletarsko središče.« (Regent, *Revolucionnaja* 136). Že omenjena avtorja enciklopedijskega gesla pa sta Regentovo misel še razdelala:

Oblikujeta se dve ločeni ideološki organizacijski središči delavskega gibanja – Trst, veleindustrijsko središče (zato je bil tam proletariat složnejši in močnejši), ki je postalo težišče levega krila slovenskega delavskega gibanja, in Ljubljana, središče drobne industrije, ki je v določenem obdobju postalo težišče reformizma. Zato se je leta 1921 slovenska komunistična partija organizirala ravno na osnovi delavskega gibanja v Trstu in v Julijski Benečiji.⁸ (Бирк in Навроцкий 897 [895]; prevod R. K.)

Regentove presoje ne kaže kar tja v en dan odpraviti z zamahom roke, kot je slovensko, od režimske partije blagoslovljeno zgodovinopisje vse do zadnjega počelo z vzvratno presojo, češ: zgodovina se je pač v drugi svetovni vojni izrekla: prestavila je vzvod razvoja z razredne oporne točke na narodnoosvobodilno in se morala pri tem nujno opreti bolj na kmečke kot na delavske množice. Z oceno je pač mogoče celo soglašati. A ravno kulturna zgodovina si pred samozaznavo in samopresojo vloge kulture v preučevanem času in prostoru ter pred zavestjo o njej pri intelektualcih preprosto ne more in ne sme zatiskati oči.⁹ Pa naj bosta ti še kako ideološki in torej nujno »lažni«. Mar ni že Srečko prav z Marxovo natančnostjo oznanjal?

Ljudje ne vedo,
čemu živijo,
in če vedo,
je laž ...
(»Troje čas«, ZD II, 129)

Kulturno-politično obnebe mesta v zalivu po prevratu

Jože Pertot: Pota mladine

Jože Pertot, avtor, ki ga je Martelanc v že navedenem nekrologu označil za idejnega voditelja komunistične mladine, je bil leta 1922 star 25 let. Bil je doma s Kontovela pri Trstu in imel tedaj na plečih že triletno izkušnjo strelskih jarkov na tirolski fronti, po prevratu pa še dobro leto prostovoljnega bojevanja za slovensko severno mejo na Koroškem. Po demobilizaciji leta 1920 se je že junija udeležil vukovarskega utemeljitvenega kongresa KPJ ter sarajevskega ustanovnega kongresa SKOJ-a. Na prelomu leta 1921 v 1922 je pod naslovom »Pota mladine« razgrnil bralcu široko obzorje svetovnega dogajanja v organiziranih vrstah komunistične mladine od izbruha vojne do ustanovitve in prvih let delovanja Komunistične Mladinske Internacionale.¹⁰

Obsežno študijo je objavil v tržaškem *Komunističnem koledarju za navadno leto 1922* (uredil ga je inž. Dragotin Gustinčič). Publikacijo je uredništvo *Učiteljskega lista* (Trst, 20. februarja 1922) v pripisu pod recenzijo izpod peresa Srečkovega prijatelja, na Dunaju in v Bologni izsolanega skladatelja Karla Pahorja, postavilo po tehtnosti ob bok Krekovemu *Socializmu*, Ušeničnikovi *Sociologiji* in Mahničevi *Več luči* in zažugalo: »Dolžnost vsakega učitelja je [...], da knjigo resno preštudira, sicer naj se ne šteje k intelektualcem« (Pahor 48).

Naj tu iz Pertotove študije navedemo le par odlomkov, ki pričajo o književnih referencah proletarskega študenta:

»V njegovi knjižnici zavzemajo častno mesto: Kapital Karla Marxa, sociološka dela Friedricha Engelsa, Država in revolucija N. Lenina, Buharin, Radek, Trocki. Komunistični študentje se zanimajo za opozicionalne spise Hermana Gorterja, Antona Pannekoeka, Henriette Roland-Holstove.«¹¹ (Pertot 152)

Pa še:

»Ljub pesnik jim je Walt Whitman (O, skrivno pravo upora! O neugasni in nepogrešni ogenj!). - Anarhistične, komunistične kakor individualistične teorije niso tuje komunističnemu študentu. Nikdar prej ni romalo v dijaške domove toliko socialistične in anarhistične literature kakor dandanes.« (152–153)

Po obširnih, nadrobno dokumentiranih poglavjih z naslovom »Ustanovitev Internacionale komunistične mladine. Razvoj dveh let.« ter »Organizacija v Italiji in Jugoslaviji« je pri slednji opozoril, da je v Zagrebu oktobra 1919 ob bok konference z »zastopniki komunistične mladine iz vseh pokrajin Jugoslavije« izšel '*Almanah socialističke omladine*', ki sicer ni bil uradno izdanje zveze, napisali pa so ga njeni prvi najboljši člani. (V Almanahu dobimo imena pesnikov nove literarne struje, Cesarec, Krleža, ki propoveduje reakcijo proti nacionalistični umetnosti: 'Plamen - Zenit').« (162)

A organizacija je bila z *Obznanano* kmalu pregnana v strogo konspiracijo:

»Po enem letu javnega delovanja je bila postavljena izven zakona, kakor ves komunistični pokret v Jugoslaviji. Nastopiti je morala pot nezakonitega, podzemnega delovanja, po kateri hodi še danes.« (161)

V Ljubljani je Zveza Komunistične Mladine Jugoslavije štela vsega 130 članov. Toda:

»Poleg tega je imela zveza svoje organizacije v inozemstvu posebno med dijaki vseučiliških mest. Take organizacije komunistične mladine so bile: v Pragi, na Dunaju, v Ženevi in Parizu.

V celi Franciji je bilo 14 organizacij s 500 člani.« (162)

Na mestu je vprašanje, ali je Srečko utegnil Pertotovo študijo prebrati. Odgovor je pritrdilen. Pa ne le zato, ker je njegov tedanji zaupni prijatelj Vladi štel Pertota za svojega duhovnega vodnika na poti v komunizem. Sam Srečkov brat Stano je namreč leto mlajšega Pertota osebno poznal. Oba sta z Albertom Širokom v goriškem učiteljsišču obiskovala isti letnik. Vsi trije so bili deležni disciplinkega postopka zaradi izvenšolskega obiskovanja razprav o verskem vprašanju, ki ga je sprožil stolni vikar in katehet Ignacij Kobal¹² in je Pertota stal dokončne izključitve iz šole. V Pertotovi zapaščini¹³ se je ohranila razglednica, ki mu jo je Stano 24. julija 1920 pisal iz Ljubljane na »Kontovelj – Prosek pri Trstu – Zasedeno ozemlje: Lepa hvala za razglednico in pozdrave z doma! Ali si že obiskal tržaške znance? Starejši Širok je bil te dni pri meni. Zdravo! Piši! Stano Kosovel«. Sam Srečko pa je Jožetovega tri leta starejšega brata Iva, študenta filozofije v Ljubljani, omenil v pismu domačim v Tomaj 9./10. novembra 1922. Oba sta tudi poleg prof. Vebra in drugih šestih njegovih slušateljev podpisana pod pozdravi v razglednici, ki jim jo je Srečko poslal 13. junija 1923 s skupnega izleta na Bledu. (Kosovel, *ZD III*, 425, 431, 1147)

Dušan Kermauner o narodnostnem boljševizmu med Primorci

Ozrimo se v skopih obrisih po političnem in duhovnem obnebjju, ki je obvladovalo podjarmljeno Primorsko na začetku 20. let 20. stoletja.

Leta 1920 so poletni in jesenski škvadristični pogromi nad slovanskimi in delavskimi postojankami v Trstu in na širšem Primorskem izjemno popsešili ločitev duhov med tamkajšnjimi Slovenci. Brž zatem je uveljavitev do Slovencev krivične razmejitvene pogodbe iz Rapalla med Kraljevinama SHS in Italijo zamajala zaupanje primorskih kmečkih množic in drobnega meščanstva v obe veji narodnjaškega vodstva: krščansko socialno na Goriškem in liberalno na Tržaškem. Njuno zatekanje pod plašč lojalnosti do vladajoče dinastije Savojevcev, malone »ponašene« po zaslugi črnogorske krvi kraljice Jelene Petrović-Njegoš, v naivnem pričakovanju visokega zavetja pred besnenjem fašističnih plačancev, se je odevalo že v prvcato grotesko. Nista še minili dve leti od zločinskega požiga Narodnega doma, ko je tržaško narodnjaško glasilo *Edinost* 21. maja 1922 ob obisku italijanskega kraljevskega para v priključeni Primorski klicalo rojake k vdanemu in navdušenemu obhajanju slovesnosti in priobčilo na prvi strani slavnostno poslanico v hrvaških verzih s takimle solzavim uvodom:

Zdravo, svjetli Kralju,
 Tebi pozdrav šalju
 U stotinu glasa
 Djeca ovog Krasa
 I sinovi Slave
 Sa suzom u oku i klonule glave,
 Što trpe i šute
 Sred nevolje ljute,
 Jer vjeruju u Te!
 [...]
 (R. K. J. 1)

A »svjetli Kralj« je že 5 mesecev po tistem zaupal vajeti vlade vrhovnemu kolovodji požigalcev Narodnega doma Benitu Mussoliniju.

Mirjam (Fanica Obid), tedaj še povsem sveža Srečkova »muza«, je o svojem doživetju visokega obiska, ko je šolska oblast tolminske učiteljske postrojila v Gorici v slavnostni špalir, pisala 11. junija 1922 svojemu novemu občudovalcu in literarnemu mentorju v Ljubljano z gnevom in obenem z žlahtno ironijo:

Omeniti moram še, da smo 'zelo' ugajali laškimi visokostim, vsaj dvornemu spremstvu, v Gorici, ker nismo klicali 'evviva'. Kako bomo mi, Slovenci, pozdravljali iz svojega ranjenega srca Italijane. 'Balkan' nas spominja, nam kliče v zavest njih podlost, žrtve v Istri, 'Narodni dom' pri Sv. Ivanu, v Barkovljah in še nešteto drugih stvari. [...] Šele na Travniku smo pozdravili kraljico s slovenskim klicem 'živijo'. Dokler ne bo enakopravnosti, ne poznamo kralja ne vladarja. (Kosovel, *Mon* 193).

Med obubožanimi sloji na vasi pa je že izza prevratnih dni plimovalo čustvovanje »narodnostnega boljševisma« (Kermauner, *Temeljni* 62–70). Val mesijanskega pričakovanja odrešenijske zarje z vzhoda je moralo upoštevati tudi samo narodnjaško vodstvo, da bi zajezilo odlivanje volilne vode na mlin Komunistične Stranke Italije. Razmere so ga izzivale, da je tesno in kdaj pa kdaj kar iznajdljivo krmarilo med Scilo lastnega strahu pred domačim komunizmom in Karibdo spogledovanja dotlej zvestih množic z »ognjenim obročem« revolucije, ki se je – po besedah goriškega levega krščanskega socialca Alojzija Resa v *Slovencu*, št 63, Ljubljana, 16. marca 1919 – nezadržno bližal, saj se »širi, vedno dalje segajo njegovi plameni, vedno silnejša in neodoljivejša postaja moč njenih idej...« (iz navedka v Kermauner, *Temeljni* 62). Povratnik iz Rusije, ajdovski likovnik Venio Pilon pa je v tržaški *Edinosti* istega leta v adventnem času poudaril, da »so dandanašnji uprte oči vsega sveta v Rusijo«, ker »vsak pričakuje od nje rešitev iz tega obupnega stanja, ki ga je povzročila vojna« (iz navedka v Kermauner, *Temeljni* 63).

A tudi samim primorskim komunistom, dedičem sekularističnih in pozitivističnih idejnih tokov avstromarksizma, je množični priliv vernih množic v njihovo volilno telo povzročal nemalo praktičnih in teoretskih preglavic. Njihovo glasilo *Delo* je po dokajšnjem uspehu na državnozbornih volitvah leta 1921 razgrnilo na svojih straneh široko, več mesecev trajajočo razpravo pod skupnim naslovom »Odmevi naukov Marxa in Kristususa«, večkrat začinjeno s krilatico, da je Ruska Federativna Socialistična Republika v svojo ustavo vgradila geslo svetega Pavla: »Kdor ne dela, naj ne je.« Dolgotrajna razprava v *Delu* je kljub prepovedi branja komunističnega tiska v Kraljevini SHS odjeknila celo onkraj rapalske meje na straneh ljubljanske katoliške revije *Socialna misel*. Povratna informacija v *Delu*, 18. maja 1922, navaja:

'*Socialna misel*', revija, katero urejata A. Gosar in F. Terseglav [...] prinaša v svojem pregledu pod naslovom 'Marxizem in vera' [...] najznačilnejše misli iz prispevkov k tej naši diskusiji:

V[ladimir Martelanc, Op. R. K.]: Verski problem in komunizem [...] posebno pomemben je stavek: 'Materializem' je postal filozofija meščanstva, proti kateri se mora proletariat boriti.' - A. Špacapan: Odmevi naukov Marxa in Kristusa [...] Pisec se označuje za resničnega katoličana, ki veruje v vse dogme katoliške cerkve, je pa obenem pristaš komunizma. [...] - Ruski: 'Vera in sodobni komunizem' [...] ne prinaša nobenih novih vpogledov in se giblje v toku starih materialistično-marxističnih gesel. - I. B.: Komunizem in vera [...] Pisatelj sodi, da nasprotstvo med krščanstvom in komunizmom ni bistvenega, ampak akcidentalnega značaja. Če se cerkev ne veže z reakcionarnim družbenim redom in če se na drugi strani komunizem ne veže z materialistično dogmatiko, to nasprotje odpade.'

Objavljamo to, da sporočimo našim sotrudnikom, kako mislijo o njih slovenski krščanski-marxisti.« (»Odmevi naukov Marxa in Kristususa.« *Delo* 3.131: 3)

Bitka za politično hegemonijo med primorskimi izobraženci

S svojo miselno širino je Martelanc tako spretno namakal svoje strankarske mreže v vode primorskega krekovskega izročila na vasi. Toda magmatska nerazločenost duhov med razumniki je komunističnemu vodstvu hkrati grozila, da bodo v kalnih vodah vseslovanske vzajemnosti, zlivajoče se z mistiko prostodušnega mesijanstva in milenarizma, politično naposled vendarle udobneje in uspešneje ribarili premožnejši krogi tržaškega in goriškega meščanstva. Le ti so namreč poleg osrednjih glasil (tržaške) *Edinosti* in *Goriške straže* gmotno podpirali in pogojevali tako rekoč vso siceršnjo slovensko periodiko na Primorskem z izjemo komunističnega *Dela*. Ker pa je Zveza slovenskih učiteljskih društev, vplivno stanovsko in strokovno združenje kakih 700 in več slovenskih in hrvaških primorskih učiteljev in učiteljic v Italiji, svoje delovanje v dobršni meri zalagala iz lastnih virov s sorazmerno zasoljeno članarino, sta njuni vplivni glasili *Učiteljski list* ter širokemu krogu najmlajših bravcev namenjeni *Novi Rod* v očeh prisebnejših slovenskih vodilnih komunistov postala kmalu prednostno prizorišče kulturno-političnih prizadevanj in prerivanj za idejno prevlado in hegemonijo med primorskimi Slovenci. Mladi komunisti pa so z Martelancem na čelu namenili posebno pozornost slovenskemu učiteljskemu naraščaju, ki se je šolal v tolminskem učiteljsku in bil gost »Konvikta Francesco Škodnik«. ¹⁴

Nikakor ni tedaj naključje, da se je prav okrog teh dveh občil kmalu razvnela strastna polemika, ki je marca 1922 s stolpcev tržaškega *Dela* neusmiljeno oplazila prav Srečkovega brata Stana, učitelja in novinarja, urednika ljubljanskega liberalnega Jutra, sodelavca Učiteljskega lista ter sveže imenovanega odgovornega urednika *Novega Rodu*. Prah, ki ga je dvignila, pa ni mogel kar tako mimo mlajšega pesnika že zato, ker mu je prav Vladi izbruh afere izrecno napovedal v nedatiranem pismu ¹⁵ s temile sklepnimi besedami: »Pred 2 tednoma sem bil v Sežani pri [Jožetu] Pahorju, kjer sem dobil tudi Stana. Tvoj brat bo imel sedaj krasne afere! Boš videl! Piši takoj!« (Kosovel, *Mon* 177)

Toda prijateljeve spodbude k nemudnemu epistolarnemu odzivu Srečko ni uslišal. Vladiju je namreč odgovoril z najmanj enomesečno zamudo in se mu nekam izmikajoče opravičil, pravzaprav le nejevoljno izgovoril: »Tako je bilo, da Ti nisem mogel odpisati takoj.« (Kosovel, *ZD* III, 349). Ob Stanove – tedaj že javne – »krasne afere« pa se niti z besedico ni obregnil; slutimo pa že lahko, da zamudi in zadržanosti pri odgovoru ni bil tuj vsaj kanček zamere zavoljo prijateljevega morda preočitnega in preveč samozavestnega ponašanja s skrivno »posvečenostjo« v njihovo ozadje, začinjenega, tako se zdi, s ščepcem že kar neučakane privoščljivosti.

Predigra Stanovih »krasnih afer«

Oglejmo si najprej predigro izbruha Stanovih »krasnih afer«.

Aprila 1921 so italijanske šolske oblasti oklicale v Trstu deželno šolsko konferenco. Na njej je starejši šolnik Ferdo pl. Kleinmeyer v imenu ožjega kroga slovenskih in hrvaških učiteljev postregel z izjavo o lojalnosti slovenskega učiteljstva do nove države in se v njej skliceval na velikodušnost in pravičnost italijanskega naroda, češ da »bo gotovo privolil v boljšo bodočnost in olajšal svobodni razvoj kulturnih sil slovenskega prebivalstva in temu primeren razvoj šolstva« (Jevnikar, »KLEINMAYR« 61). Od politično nepremišljene poteze se je ogradilo še zlasti sežansko učiteljsko društvo pod vplivom nekaterih že komunistično preorientiranih članov (Alojza Hreščaka, Jožeta Pahorja in dr.). Toda razhajanja v učiteljskih vrstah se politično še dolgo niso zbistrila. V *Delu* je inž. Gustinčič¹⁶ 9. decembra 1921 v članku z naslovom »Učiteljska strokovna zveza in naloge njenih komunističnih članov« zato sicer pozdravil korak, s katerim se je učiteljstvo na zborovanju v Vipavi ogradilo od izjave, hkrati pa pograjal polovičarstvo dileme, pred katero je obtičalo, češ: [...] »Ali smo kot delavska kategorija politično zreli ali nismo? Zveza - strokovna organizacija, ali literarna korporacija?« (Gustinčič, »Učiteljska« 3)

Prvi dokaz še nezadostne zrelosti slovenskega primorskega učiteljstva je avtor članka uzrl že v dejstvu, da si je dilemo sploh šele tedaj zastavilo. »Drugi dokaz pa je ta, da g. Ferdinand Kleinmayr po znani svoji izjavi še vedno klobasari v 'Učiteljskem listu'. To ni drugače mogoče, kot da so slovenski učitelji po svoji ogromni večini Ferdinandi Kleinmayerji.« (ib.)

Od svoje ofenzive v smeri vse strožje ločitve duhov med primorskimi razumniki Gustinčič ni odjenjal. Stopnjeval jo je že 12. januarja 1922, spet v *Delu*, ko je v članku z naslovom »Učiteljski list« obračunal z glasilom in z uvodnikom učitelja Cirila Drekonje v prvi novoletni številki (1. januarja 1922, leto III, št. 1), spotoma pa še z *Novim Rodom* in njegovim sveže imenovanim glavnim urednikom Stanom Kosovelom.

Drekonja se je bil v svojem članku (Drekonja, »Šolska« 1922) pri obravnavi načela »delovne šole« naslonil na nazore nemškega pedagoga Georga Kerschensteinerja (1854–1932) o »amerikanskem tipu 'delovne šole'«. Inž. Gustinčič pa se je v svojem odzivu vanj hudo obregnil in mu poočital, da premleva že zdavnaj prežvečeno krmo ter njega in njegove stanovske vrstnike pozval, naj si za sodobnejši zgled raje vzamejo spise Aleksandra A. Bogdanova o proletarski kulturi, Buharinov »Abecednik komunizma«, brošuro »Das Kulturwerk Sowjet-Russlands (Dunaj 1920)«, zvezke iz niza *Russische Korrespondenz*, Arthurja Ransomea »Six semaines en Russie en 1919« (angleški izvirnik: »Six Weeks in Russia in 1919«) ter Santina Caramelle »Le scuole di Lenin« (Gustinčič, »Učiteljski« 4).

Toda avtorjeva netaktna vehementnost je sprva zanesla nemalo zadrege v same vrste primorskega komunističnega razumništva. V listnici uredništva *Učiteljskega lista* ji je dal duška urednik ter pisatelj in učitelj Jože Pahor, ko je užaljeno pristavil namig: »Resnica je namreč in priznal jo bo tudi G.[ustinčič], da je '*Učiteljski list*' tudi idejno vendarle ves drugi kot je bil, da o »meglenosti« niti ne govori[mo] ne«, češ: mar ne prevzemamo ravno učitelji komunisti že zdaj vse tehtnejšo in vplivnejšo vodilno vlogo pri stanovskem glasilu?

A Gustinčič se ni vdal. V repliki v *Delu* (2. februarja 1922) je pod naslovom »Višje!« najprej ugotovil: »Moj članek '*Učiteljski list*' je užalil na desno in na levo. [...] Toda prijatelji na levi pa bi me ne smeli napačno razumeti« (Gustinčič, »Višje!« 4). Kajti delavcu je treba vendarle povedati »tudi, kako mora gledati na današnjo buržoazno šolo, ki je ravno tako instrument buržoazne oblasti [...]. Naši politični somišljeniki med učiteljstvom bodo stvari dosti bolje služili, ako pričnejo moje misli resno diskutirati, kakor pa če se postavljajo na neko a priori grajajoče in odklanjajoče stališče.« (*ib.*)

Inž. Gustinčiču so se ob odzivih na njegove članke – ti pa mu po razgledanosti in tehtnosti ugovorov res niso segali do živega – polemične peruti čedalje bolj bohotile, njegov pogled pa je strmo prežal za sleherno novo priložnostjo. Slednja, prav mastna, se mu je ponudila na valu kar dveh povodov – glavnega in stranskega. Pri obeh pa je, kot kaže, osrednjo vlogo odigral prav Stano Kosovel. Priložnost je inženir oberoč pograbil in na Stana kot *pars pro toto* navalil v hudourniškem listku z naslovom »Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev«. *Delo* ga je objavilo v treh daljših zaporednih obrokih 9., 16. in 23. marca 1922. (Gustinčič, »Duševna« I, II, III)

Oglejmo si zato ozadje obeh povodov. Pri prvem se nam le-to razkrije ob branju pisma z datumom 20. marca 1922, objavljenega šele ob rob tretjega obroka Gustinčičevega listka. Uredništvu *Dela* ga je poslal v objavo pesnik Janko Samec, eden od ustanoviteljev *Učiteljskega lista* in *Novega rodu*, ker ga je v urednikovem pripisu k drugemu obroku (Gustinčič, »Duševna« II) zbodel očitek, da uredništvo *Novega Rodu* ni objavilo pisma ruskih otrok evropskim vrstnikom, da bi jih opozorili »na gladujoče ob Volgi« (Samec, »O čisti«). Samec pač prizna, da mu je v prvi polovici novembra 1921 *Delov* urednik Jože Pertot izročil pismo v objavo in da se je sam brez pridržkov ponudil, da ga pospremi s komentarjem, zato »da bo vpliv te karitativne akcije čim večji.« (*ib.*). Iz istega razloga se je tudi odločil, da z objavo počaka na prvo številko v novem letu 1922, »da ne bi obtičalo v starem letniku in bi se s tem njegova važnost zmanjšala«. A zataknilo naj bi se bilo iz njemu neznanih razlogov pri »predaji uredništva v druge roke«.

Vajeti uredništva je namreč prav januarja 1922 prevzel Stano Kosovel. Samec se je iz zadrege nazadnje izvil v pilatovsko zasukano duhovičenje, ko je za svoje besede izjavil, da »niso nikako osebno opravičilo, ki bi itak ne imelo nobenega pomena več, zdaj ko je inž. Gustinčič [...] napravil iz vseh slovenskih pisateljev taka 'strašila', da bodo, reveži, ob bodoči proletarski revoluciji gotovo viseli na najvišjih mestih. Toda to je zadeva, ki naj jo rešita z g. St. Kosovelom sama, ker sta jo že enkrat načela.« (ib.)

A na to priložnostno zamero in nejevoljo se je cepil glavni, vsebinski povod za Gustinčičev siloviti protiudar. Stana Kosovela je namreč – kot tudi Samca – v Gustinčičevi polemiki z Drekonjo zbodla v živo tale obrobna inženirjeva invektivna zoper zdaj že »njegov« *Novi Rod*:

Proč s historijenosnim 'Novim Rodom'! Ne gaitite v mlada srca izmišljene fantastične prošlosti, ampak polnite jih z umevanjem krute sedanjosti in z vero v svetlejšo bodočnost, ki si jo morajo s svojim delom ustvarjati. Odkrivajte jim svoje lastno gorje, gorje njihovih starišev in njih samih. Z 'Novim Rodom', kakršen je danes, pa ustvarjate sebi nove sovražnike, ljudi, ki vas bodo zaničevali. (Gustinčič, »Učiteljski«).

Zato je Stano v odzivu v *Učiteljskem listu* pod naslovom »Novi Rod in g. inž. Gustinčič« sebe in otroški list malce svetohlinsko vzel v bran, češ, saj vendar v celoti ustreza inženirjevim zahtevam po slikanju gorja, po umevanju krute sedanjosti in po veri v svetlejšo bodočnost (Kosovel Stano, »Novi«). Sodba o tem, »ali je 'fantastično' gradivo objavljeno v 'Novem Rodu' za otroke primerno ali ne [...] pa pripada edinole bravcem in vzdrževalcem« lista, »otrokom, ki imajo ob čitanju lista pred očmi samo lasten svet, nedotaknjen od umevanja 'izmišljene fantastične prošlosti', od 'krute sedanjosti' in od 'vere v svetlejšo bodočnost'« (ib.). O sebi pa je pribil: »Vsako vredno, duhu časa odgovarjajočo, življenja zmožno idejo cenim, podpiram in jo pomagam uveljavljati [...]. Zavračam pa odločno vsako destruktivno idejo, ki nima v sebi ni trohe konstruktivne sile« (ib.).

»Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev«

1. del

Videti je, kot da je Stanov obrambni in vse opravičujoči ekumenski ton Gustinčiča le še bolj razkačil. Pred njim se je tako na samem začetku svojega triperesnega listka usločil v vzvišeno in malomarno držo: »Kosovelov članek je tako reven, da radi Kosovela samega, ki ga poznam samo po par njegovih skromnih pesmih in po tistem članku in ki mi torej ni storil nikoli nič žalega – nisem mislil odgovoriti nanj.« (Gustinčič, »Duševna« I). Toda v »revščini« njegovih argumentov je prepoznal značilno miselno in značajsko potezo zbežanosti njegove generacije ne le na Primorskem, kajti:

[...] nova stremljenja mladih, ki se sicer energično, ali do skrajnosti kaotično prikazujejo na slovenskem kulturnem obzorju, me vedno bolj uveravajo, da je Kosovelova revščina tipična za skoro vso mlado generacijo slovenskih intelektualcev, ki v teh časih preživljajo eno največjih duševnih kriz, kar jih je kedaj preživljala slovenska intelektualna mladina.

Sam sodi, da le-ta izvira

iz nasprotja, ki se poraja med ogromnimi socialnimi in kulturnimi nalogami, ki jih vsak nov trenutek kopiči v nebotičnih skladih na njeno pot, in skrajno zanikerno duševno predpripravo za reševanje teh nalog. (ib.)

A temu se ne gre pretirano čuditi, saj je duševno življenje malih narodov:

[...] v večji meri odvisno od duševnega življenja sosedov, kakor duševno življenje velikih narodov. Naši mladi intelektualci so živeli med vojno brez kulturnih stikov s širokim svetom in žive danes (v Jugoslaviji) obdani s kitajskim zidom od vsega ostalega kulturnega gibanja.¹⁷

Gustinčič dalje sodi, da se njim

stavijo problemi, ki se stavijo vsemu svetu, a za reševanje teh problemov ni materialnega znanja. Politično in duševno zaslužnjena po mladi skrajno brezobzirni parvenijski buržoaziji, kakor ni bila slovenska omladina še v nobeni minimalno funkcionirajoči vladavini do sedaj, predstavlja – da se izrazim moderno – pravega 'plesalca v ječi.' (ib.)¹⁸

Toda v prispodobi se je po avtorjevem mnenju vendarle utrnil drobec resnice, saj meni, da ogromna večina mladine čuti,

da je ta ječa nekaj strašno provizoričnega, da je življenje, ki ga živi, nekaj strašno preživelega. Toda odgojena v strogi verski šoli in v najzanikernejšem malomeščanskem duhu in v naivni ideologiji malega narodiča, ki ima v zgodovini kapitalistične družbe samo eno pot, namreč od razočaranja do razočaranja, se obnaša kakor človek, ki se prebujata iz težkih sanj. [...] Nikake smernice, nikakega obzorja, nikakega svetovnega nazora. Vsakdo vleče s seboj, kar je slučajno pograbil kje na gnojišču stare družbe, ki jo mora naglo zapuščati. (ib.)

Tu Gustinčič izostri svoj razločevalni vpogled v ugotovitev, da imamo opraviti z »dvema strujama [...]«. Prva rešuje slovensko kulturo, slovensko domovino, slovenski jezik – v gladkih zvenkljajočih verzih seveda – in 'simpatizira z vsem' kar je 'moderno', kar je 'etično' – seveda tudi s komunizmom – in od te ne more biti prav ničesar. Njena pot vodi skozi knjižnico ljubljanskega magistrata na Visoko, da se pokloni častitljivim svetinjam

'svoje' domovine.« (ib.)¹⁹ A ostale mlade sile inž. Gustinčič bodri in spodbuja, saj »iščejo sebe in se bodo našli, če so zadosti močni, da bodo pljunuli na vse, kar je za njimi, toda ne samo na forme ampak – in to pred vsem – tudi na vsebino. // Pot teh poslednjih pa zahteva celih junakov, zakaj ona vodi med 'narodnim bordelom' in kapitalističnimi jetnišnicami.« (ib.)

2. del

Odmevno polemično skovanko in politično invektivo o »narodnem bordelu« pa se je avtor namenil nazorneje obrazložiti šele na tretji in zadnji postaji svoje listkarske nadaljevanke (Gustinčič, »Duševna« III). Na drugi pa se je najprej retorično vprašal, ali ni že sama po sebi zgovorna Stanova eskapada v zamero zastran njegovega povsem obrobnega spotikanja ob *Novi Rod*, ko pa se na ta način izmika prav tršemu orehu kritike Drekonjevih nazorsko ohlapnih in politično omlednih pogledov na sodobno vzgojo. Odgovor si poišče v šibkih točkah Stanovih argumentov, da bi jih s prisilnim navajanjem in oponašanjem nazorno prignal do absurda in pribil na križ njihovih skrajnih posledic:

Mladi slovenski intelektualec torej odobruje (podpira in pomaga) vsako 'vredno, duhu časa odgovarjajočo, življenja zmožno idejo'. On n. pr. odobruje (podpira in pomaga) Zvezo narodov,²⁰ ki omogočuje suženjstvo nepregledne množice vrste narodov, kot Indijcev, Egiptčanov, Turkov, Arabcev, različnih afrikanskih plemen, Nemcev – pa tudi Jugoslovenov (tudi Slovencev), ki edina omogočuje krvavo izkoriščanje milijonov in milijonov delavcev in kmetov vseh delov sveta [...]. (Gustinčič, »Duševna« II)

Avtorjeva ironija se nato nezadržno stopnjuje v strupen sarkazem:

Ravno tako pa mora biti 'brumen' slovenski intelektualec tudi odločno proti vsaki sili, ki bi hotela 'Zvezo narodov' porušiti, zakaj taka sila je 'destruktivna' in [...] 'nima ni trohe konstruktivne sile'.

Vsaka 'konstruktivna' ideja namreč pomaga umevati 'kruto sedanjost' in budi vero v 'svetlejšo bodočnost'. Čisto prava ideja, ki je konstruirala tanke, je nedvomno naučila marsikoga umevati 'kruto sedanjost' in marsikomu zbudila vero v 'svetlejšo (še preveč svetlo!) bodočnost'. Ideje velike Italije, velike Jugoslavije, velike Nemčije, velike Britanije in vseh drugih velikih imperializmov so gotovo zelo 'konstruktivne' in tako Stanu Kosovelu in njegovemu tipu intelektualcev res ne bo kmalu nestalo²¹ 'spodbude' v svetlejšo bodočnost. (ib.)

Revščine s tem še ni konec:

Naši mladi intelektualci mečejo kakor otroci gumaste žoge²² okrog sebe tudi sledeče prazne fraze: »etični zakoni«, »etična načela«, »etična umetnost«, »čista kultura«,

»revolucija«, »revolucionar duha« in podobno. Vse to so za te ljudi absolutna, ki ne dopuščajo nikakih relacij. Umetnost je umetnost – samo ena, »čista«; etika je etika – samo ena; kultura je kultura – tudi samo ena, čista; svoboda je svoboda – svoboda »na splošno«, menda tudi »čista«; resnica je resnica – samo ena itd. (ib.)

Nato Gustinčič ošvrkne sprenevedavost Stanove trditve, da prepušča urednik sodbo o primernosti gradiva, ki ga prinaša *Novi Rod*, le »otrokom«, kajti iz psihologije vemo, da »človek ne nosi v sebi nikakega sveta, ki ga ni prejel kot predstave potom utiskov na svoja čutila od zunaj. To vejo tudi pisatelji in izdajatelji 'Novega Rodu' in zato je njegovo gradivo skrbno preračunano na to, da izzove v mladih otroških srcih tiste utiske, tisti svet – ne torej lasten! – ki si ga sami želijo.« (ib.)

Končna sodba o mladinskem listu je v Gustinčičevih besedah hkrati laskava in porazna:

'Novi Rod' je najboljši buržoazni mladinski list, kar jih je dosedaj pisala slovenska buržoazija. [...] Zaveda se korenito, da je njegova naloga pripravljanje duševne predispozicije za osvobojenje slovan.[ske] buržoazije na Primorskem. Njegov program »V Svet!« je jasen. »Longobardi in Slovenci v naši deželi« je temu cilju zavestno ponarejena in prikrojena zgodovina. »Zgodbe kraljeviča Marka« so prepotrebni korelat k tej zgodovini. Multatuli je velik pisatelj, ali njegova »Pravljica o japonskem kamnoseku« vrši izborna Ferencigovo delo²³: proletarski otroci, ne želite si iz zatohlih izb, zakaj vaš sedanji položaj, vaše uboštvo je velik božji dar! [...]. (ib.)

3. del

Na zadnji etapi svoje filipike si Gustinčič končno privoščič še uničujoč sarkazem na rovaš narodotvorne domišljavosti in svečeniške nedotakljivosti, ki se vanju odeva politični oportunistem slovenskih umetnikov:

Slovenski umetnik je naravnost profesionalno uverjen, da nima umetnost ničesar opraviti ne s filozofijo, ne s sociologijo, niti s kako drugo vedo, a – seveda – še najmanj s politiko in vsakdanjim življenjem.

– Oprostite, jaz sem umetnik!

Umetnik plava, kakor sveti duh, nad vsem. On mora biti z vsemi ljudmi na svetu uljuden [vž] in prijazen [...]. Samo bog ne daj, da bi se zameril na desno ali na levo. S komunisti zelo uljudno, zakaj to je bodočnost! Ali gospode demokrate globoko pozdravljaj, ker oni so sedanjost! (Gustinčič, »Duševna« III)

Če naj pristni »kulturni delavec« gradi na razvalinah starega, mora svoje gradivo in orodje dodobra spoznati, kajti:

Vsak napredek obstoja iz rušenja in zidanja.
Literat, ki pozna samo beletristiko – je revež.
Slikar, ki pozna samo kompozicijo barv in oblik – je revež.
Filozof, ki pozna samo filozofijo – je revež.
Inženjer, ki pozna samo svojo stroko – je revež.
[...]. (ib.)

Prav zanimivo je zasledovati, kako se polemiku ob plimi politične strasti retorični stavek in ritmični korak malone samodejno preurejata v hičnično vznesenost ter v sicer grobe pa vendar malone pesniške obrise. Kulturni delavec

[...] mora po svoji lastni poti dalje in čim zvestejši ostane tej svoji poti, čim brezobzirnejši, čim manj kompromisov, tem večje njegovo delo.
Kadar pa 'kulturni delavec' krene s te poti, tedaj se prostituira.
Na Slovenskem imamo v tej dobi pravi narodni bordel.
Če prevzame Albreht uredništvo Ljubljana.[skega] Zvona, je to narodni bordel.
Če piše Albreht v list, v katerega piše Silvin Sardenko, je to narodni bordel.
Če slikar Tone Kralj, sotrudnik 'Treh Labodov', tekmuje za spomenik za Primorje, je to narodni bordel.
Če Alojzija Štebijevega piše v revijo, ki ima tak-le program: »Ustanovitev narodne države ni samo okvir, ki v njem živimo in delujemo, ampak nam je tudi dobrina, ki jo je treba ščititi in krepite« - je to narodni bordel.
Če delajo pisatelji »Cankarjevega Zbornika« iz Cankarja »samoumetnika« in slovenskega nacionalca, svojim žalostnim podobam enakega – je to narodni bordel.
Če Oton Župančič sklada pesmi dr. Ivanu Tavčarju in se mu hodi klanjat na Visoko – je to višji narodni bordel. [...]. (ib.)

Rešitev iz »narodnega bordela« vidi inž. Gustinčič pri mladini le v ločitvi duhov na temelju najstrožje študijske in delovne discipline:

Koliko bodočnosti ima nova umetniška struja na Slovenskem?

Neki moj mlad prijatelj mi je prinesel vest, da je uredništvo »Treh Labodov« povabilo tudi Otona Župančiča na sodelovanje.²⁴ To je že narodni bordel in tu je smrt.
Bodočnost te umetniške struje je v neizprosni ločitvi duhov na Slovenskem. Njen pomen je tolik, kolikor bo zavrgla v svojem duševnem delu vsa dosedanja »piškova« narodna merila in merila svoje proizvode z internacionalnim, svetovnim merilom. (ib.)

Napadalna ostrina in zadirčnost sicer uglednega avtorja je Stana Kosovela bržkone globoko prizadela. A iz tesnobe občutja, da si ga je Gustinčič pravzaprav privoščil zgolj kot prejkone naključnega grešnega kozla za tako strog in neizprosno obračun z zbeganostjo tedanje mladine, se ni znal izviti in dvigniti, da bi sprejel inženirjev izziv (»Višje!«). Stano se je v stiski in teoretski neobglenosti spustil le še ... nižje. V *Učiteljskem listu* je izzivalcu, da bi se ga le čimprej otresel in znebil, namenil bolj kilavo puščico:

Skromni verzi za klobuk

(in ne v buržoazni album) inž. Gustinčiču, utemeljitelju reda
Narodnega Bordela in disponentu s svetinjo Duševne krize mladih slovenskih
intelektualcev.

Bordel je čisto tvoja stvar;
ti si njegov ustanovitelj,
ti si mu vzornik in učitelj;
ostani mu še - gospodar!

Skromnost Stanovih verzov tokrat resnično ni potrebovala izrecnega poudarka v izvirnem naslovu. Uredništvu Dela je z njo pravzaprav prišla na roko. Preračunalo je namreč, da zadostuje, če jih pod naslovom »Duševna višina slovenskih buržoaznih intelektualcev« avtorju ironično oponese z gladkim ponatisom in preprostim pripisom: »Takole odgovarjajo slovenski 'kulturni delavci' na članek sodr. Gustinčiča 'Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev' v '*Učiteljskem listu*'.«

A polemika ni ostala brez globljega in daljnosežnejšega odmeva. Tako se je, denimo, že Martelanc nanjo navezal v spremni besedi k ponatisu Cankarjevega predavanja tržaškim delavcem iz leta 1913 (»Slovensko ljudstvo in slovenska kultura«) v *Delu* 11. maja 1922: »Ko je sodr. Gustinčič v prejšnjih številkah 'Dela' neusmiljeno a po vsej pravici podvrigel ostri kritiki kulturno stremljenje naše mlajše generacije, mislim, da je ravno sedaj na mestu, da prinese 'Delo' to predavanje Ivana Cankarja [...]« (Martelanc, »Podlistek«)

Tako je Vladi ponudil Srečku čez prepad morebitne prizadetosti zastran Gustinčičevega obračuna s Stanom most idejne sprave²⁵ v imenu obema ljubega Vrhničana.²⁶

Stano in Srečko

A nas zanima predvsem, kako se je ta večmesečni besedni spopad dotaknil Stanovega brata Srečka.

Družinski ponos mu bržkone ni dal, da bi tako silovit napad na Stana ne zaskelal tudi njega, kljub temu da je bil osebni odnos med bratoma od nekdaj dokaj hrapav. Po drugi strani pa je inž. Gustinčič vendarle sprožil obilico tehtnih vprašanj, ki so ostroumnega in rahločutnega maturanta že dalj časa vznemirjala in ki sta jih zasebno zanesljivo že pretresala in pogrevala s prijateljem Vladijem, »kljub temu, da [sta bila] v različnih stvareh še drugačnega mišljenja« (Kosovel, *ZD III*, 371).

Oglejmo si zato поблиže vsakega od obeh nakazanih krakov čustvene- ga precepa, v katerega se je moral Srečko ujeti.

Začnimo pri psiholoških predpostavkah »hrapavosti« v odnosu med bratoma, ki se je sčasoma stopnjevala v resno nazorsko razhajanje in je naposled bruhnila na površje z vso ostrino v Stanovi pisemski obsežni ter milo rečeno osorni zavrnitvi Srečkovih načrtov s pesniškim prvencem v razvpitem pismu 29. avgusta 1925 (Kosovel, *ZD III*, 1175–1177) ter v Srečkovi nemara še ostrejši a suvereno elegantni in samozavestni repliki z doma v Tomaju 19. septembra 1925: »Da si ti žurnalist žalibog tudi že po duhu, ne samo po telesu, že vem od nekdanj [...] Ne morem Ti reči, da si omejen, pač pa, da si *dogmatik* prave *Mabničevske vrste*²⁷, če ne hujši.« (Kosovel, *ZD III*, 479).

Lahko bi se sicer pri razumevanju njunega odnosa zadovoljili z obzirno pa vendarle dovolj povedno Ocvirkovo spremno besedo k Srečkovim pismom bratu. (Kosovel, *ZD III*, 1170–1172)

Vendar menim, da so nam na voljo viri, ki odstirajo tančico z nekaterih globljih duševnih plasti medbratovskih trenj in zoprnanj. Poveden se mi zdi v tem pogledu že simptomatičen zamolk, ki si ga je Stano dovolil ob objavi uvodnega spominskega prispevka (»Srečko Kosovel med Ljubljano in Trstom«) za zbornik, ki ga je v Trstu leta 1970 na pobudo Borisa Pahorja založila revija *Zaliv* pod naslovom »Srečko Kosovel v Trstu«. Po Stanovi smrti 12. 2. 1976 je namreč revija *Sodobnost* (1977, letnik 25, številka 5) priobčila tudi dotlej neobjavljene odlomke iz pripravljalnega gradiva za omenjeni prispevek (Kosovel Stano, »Iz spominov«).

Psihoanalitik bi, denimo, bržkone zastrigel z ušesi pri sledečem odkritosrčnem a spočetka zamolčanem pričevanju o Srečkovi najzgodnejši mladosti v odročni Pliskovici. V petorici učiteljevih otrok

je prišlo kmalu do nekakšne ločitve duhov [...] Trije starejši otroci smo imeli nekakšno zvezo, ki je najmlajšima dvema – Anici in Srečku – zapirala pot do nas. [...]. Mlajša dva pa sta tiho ždela v kotu brez pravic in čakala na milost usode. Srečko je moral paziti, da ni prišel pri nas v zamero. [...] Starejši trije smo seveda bili vedno nad njim. [...] Od časa do časa pa smo se zatekli celo k ustrahovalnim sredstvom, ker smo videli, da ga neke stvari bolj vznemirjajo kakor nas. Za pliskovško cerkvijo je stalo v polkrogu nekaj zapuščenih domov, neobljudenih hiš, katere so lastniki ostavili.²⁸ [...] Kričali smo in vpili, da je odmevalo vsenaokrog. Lučali smo tudi kamenje v okna zapuščenih hiš z železnimi križi. Kadar nam je bilo dovolj prešernosti, pa smo se poskrili in pustili bratca brez pomoči in odziva. [...] Posnemali smo mrmrajče glasove renčočih psov in cvilečih mačk, a tudi drugih gozdnih prebivalcev. Srečko je dostikrat koprnel od strahu. Ko smo ga tako dodobra opetnajstili, smo odšli domov, on pa je navadno prijokal za nami. (Kosovel Stano, »Iz spominov« 510).

Pričevanje opozarja na nekatere naravnost sadistične poteze pri prorojencu, kot da bi bratčevo rojstvo podzavestno doživljal v znamenju

grožnje lastnemu moškemu prvenstvu in vstopa nepoklicanega tekmeča v Ojdipov trikot.

Sploh pa niso niti Stanova mladostna leta bila posuta z rožicami. Odrasel je v družini, ki je s tržaškim slovenskim »liberalnim« narodnjaštvom delila varljive upe v slovansko vzajemnost, utvare v »ujedinjevalno« vlogo Srbije med južnimi Slovani, željo po vstopu Italije v vojno v upanju, da bo maščevala avstrijsko-nemško nadutost in avstrijski preračunani napad na Srbijo. Sam pa je moral obleči ravno uniformo osovražene črn-žolte monarhije, ji služiti na tleh okupirane Srbije in doživeti v njej nečastno razsulo habsburške vojske. Doletela pa so ga še hujša razočaranja: mornariški prispevek tržaškega narodnjaškega vodstva k italijanski zasedbi Trsta in Primorja (Kermauner, *Temeljni* 7–21), polom slovenske politike na Koroškem, priključitev Primorske Italiji, stopnjevanje fašističnega divjanja. Kdo bi Stanu zameril, da se je – brodolomec tragedije na evropskem oceanu – tako krčevito, že kar narcisoidno oklenil lastnega pesniškega peresa kot edine, rešilne in zveličavne bilke.

O tem, kako pronicljivo je sam Srečko sprevidel bratovo narcistično in jalovo priklenjenost na lastno poezijo, se je mogoče prepričati iz čudovite, psihoanalitično nadvse pronicljive prispodobe, ki mu jo je ponudil v pesmi v prozi pod naslovom 'Iz knjige 'Oblikovanje' in pod geslom »Razlika med Teboj in menoj. – Stanotu«:

Ob morju si si sezidal belo palačo. Vem, ti nočeš v njej kraljevati, in to je zlo. Suženj si njene lepote: stojiš pred mramornim vhodom s sulico zlato. In jo varuješ, da je ne skrunijo.

Hočeš, da bi te zrcalila, da bi se v tebi zrcalila. Ljudje pa jo gledajo in se čudijo, da ne kraljuješ. [...] Ti pa stražiš pred njo kot poslednji njen hlapec. Čudiš se, da ne romajo k njej. Ne veš, da ljudje še živijo v brlogih, v podstrešjih, v tovarnah in ječah? Tvoja palača je njim le pekoča bolest. (Kosovel, *ZD II*, 243).

Jungovsko razgledana bralka in bralec pa ne bosta ostala ravnodušna tudi pred povednostjo sanj, ki jih je Srečko s tako prisrčno prostodušnostjo razodel domačim v Tomaj v pismu 29. oktobra 1922, le dobrega pol leta po Stanovih 'krasnih aferah': »Kaj pa čebele? Jaz sem imel čudežne sanje: da je bilo toliko medu, da ste bili vsi namazani po bradah in licih in da so vas zelo zelo opikale, zakar so drugi menili, da se redite. Posebno Stano.« (Kosovel, *ZD III*, 417).

Čebele so pravadna prispodoba organiziranega delavstva, a s svojimi krili in želom povrh tega še angelsko pravičniška in maščevalna bitja. Pa je med pravičništvom in pravico res vselej enačaj? Učiteljska družina resda ni bila proletarska, a je vendarle prizadevno in radodarno delila vsakomur, ki mu je bilo šolanje dostopno, med znanja, saj ga je sama pridelovala v

takem izobilju, da so bili z njim vsi namazani po bradah in licih. Seveda si je družina od pridelanega medu ne le duševno, pač pa tudi gmotno kolikor toliko opomogla: kanila si je sezidati nov dom. Po mnenju nevoščljivcev pa se je celo pretirano zredila. »Posebno Stano«, ker je od učiteljskega poklica presedlal k žurnalizmu, in to kar k slovenski liberalni jari gospodi! Če je mnenje »drugih« do družine kot take nemara krivično, mar ni ravno pri Stanotu zadelo v tarčo in je mogoče navsezadnje prav, da se je roj čebel nekega komunističnega gromovnika znesel s 'krasnimi aferami' ravno nadenj? Zato pa »naj dela vseeno in naj se ne skuša *nikjer* in *nikolj*²⁹ separativirati in naj ne izgublja prijateljev [...]« (Kosovel, ZD III, 424).

Tako je Srečko stopal dalje po svoji poti, zvest sebi in lastni človečanski in pesniški poklicanosti.

Po sledih Srečkovega pesniškega odzivanja

Podajmo se naposled po izpričanih, verjetnih ali pa tudi samo morebitnih sledih odmeva, ki ga je žolčna polemika med Stanom in inž. Gustinčičem požela pri Srečku.

Uvodoma navedena omemba Gustinčiča v Srečkovem novembrskem pismu Josipu Ribičiču priča, da ga je kljub napadu na brata in navzlic mestoma prav zoprno pedantnemu in pridigarskemu tonu trezno in pozorno bral. Njegova razlaga proletarske umetnosti se mu je sicer v primerjavi z izvirno izpod peresa teoretskega utemeljitelja »proletkulta« Aleksandra Aleksandroviča Bogdanova zdela manj globoka in vredna, toda že zaradi njune sopostavitve smemo vzvratno sklepati, da je spodbudo za branje ruskega misleca dobil prav pri njem. Domneva se nam dodatno okrepi, če se spomnimo, da je Gustinčič Cirilu Drekonji – in bralcem – priporočil ravno branje del Bogdanova o proletarski umetnosti. Delo, ki ga Srečko navaja v pismu Ribičiču, je že leta 1919 izšlo v Leipzigu.³⁰ Vprašamo pa se lahko, ali ni to branje pri Srečku spodbudilo dodatnega zanimanja za tega avtorja. Kajti če primerjamo eno od krajših a sila nazornih besedil o proletarskem pesništvu pri tem Leninovem boljševiškem tovarišu in filozofskem tekmeču – *Was ist proletarische Dichtung?*,³¹ ugotovimo, da je Rusovo podajanje po vljudnosti, prijaznosti, nazornosti, po uvidevnem in sočutnem upoštevanju delavkine in delavčeve skromne udomačenosti v pojmih, ki mu pač niso vsakdanji kruh, pravo nasprotje Gustinčičeve predirljive zadirčnosti do primorskih učiteljev. Pravzaprav močno spominja s svojim pristopom ne le na vsebino, pač pa tudi na ton, ki ga je sam Srečko ubral februarja 1926 na recitacijskem večeru v Zagorju v znamenitem predavanju z naslovom »Umetnost in proletarec« (Kosovel, ZD III, 21–30). Vzporednice med njima bi si v resnici zaslužile posebne, nadrobne preučitve.

A že ta ugotovitev priča, da velja Srečkove besede iz julija 1925 (»V meni se vrši velik prevrat« – Kosovel, *ZD III*, 397) v pismih Mirjam o lastni odločitvi, da »stopim na levo« (Kosovel, *ZD III*, 400), ob vsej njihovi preločnosti, vendarle razumeti bolj v ožjem, aktivističnem pomenu besede, da pa je njegovo duhovno in pesniško zorenje, kljub velikim borbam in skepsi, »ki me i sedaj preganja« (ib.), potekalo sicer pospešeno, a bolj zgodaj, bolj zlagoma in organsko, kajpak pesnikovi čustveni in umski razgibanosti primerno in že po sili razmer daleč od pristajanja na kakršnokoli ozkosrčno ali oblastveno odmerjeno pravovernost,³² saj v istem pismu prijateljici s previdnostjo, ki so mu jo tedaj v Italiji že narekovale pisemska cenzura in hišne preiskave, priznava, »da sem vedno simpatiziral z levo« (Kosovel, *ZD III*, 400).³³ Prav to pospešeno postopnost v Srečkovi idejni in umetniški rasti pa težko rekonstruiramo, če zanemarimo ali celo odmislimo tržaško krilo njegovega drznega in strmega Ikarovega leta, njegovo zraščenosť s primorsko in velemestno kulturno-politično dinamiko sredozemskega pristanišča pod novo italijansko oblastjo in svojskost njenih duhovnih določil.

Vloge, ki jo je pri tem v razdobju 1919–1923 odigralo Srečkovo tesno prijateljstvo in literarno sodelovanje z Vladijem, pač ni mogoče preceniti in bi si zaslužila ločeno obravnavo. Tovrstne izčrpane in zahtevne obravnave pa si ne bo mogoče privoščiti vse dotlej, dokler ne bo izpolnjena naloga, pred katero je Martelančev prijatelj iz mladostnih let zgodovinar Dušan Kermauner na pragu 70. let prejšnjega stoletja omagal, ker sta mu bolezen in smrt iztrgali pero iz rok: ureditev kritične izdaje Martelančevih zbranih del, še vedno razkropljenih po kopici listov in revij (*Delo*, *Učiteljski list*, *Književnost*, *Sodobnost*) ter arhivov (Rim, Moskva); še zlasti pa ne gre prezreti, da je po odhodu na Dunaj jeseni 1923 mladi Tržačan več let sourejal revijo *La Fédération Balkanique*, vplivno mednarodno in večjezično (tudi slovensko!) glasilo »narodnih manjšin in tlačenih balkanskih narodov«, ki je v podporo težnjam po socialni in nacionalni osvoboditvi narodov v tem prostoru mobilizirala cvet evropskega demokratičnega razumništva od Romaina Rollanda do Henrija Barbussea, od Panaita Istratija do Alberta Einsteina. Revijo je slovensko krilo Komunistične Stranke Italije širilo po vsej Primorski (kdaj pa kdaj je kak njen izvod zašel podtalno tudi čez Karavanke v Ljubljano), zato ni dvomiti, da je med obiski na domačih tleh v Tomaju prihajala Srečku v roke:

Ej, hej.
Balkanska federacija.
Grška je bela.
Rusija rdeča.
No, naprej!

(*Ej, hej*, *ZD II*, 48)

Naj v zvezi z vzporednicami med Vladijevim in Srečkovim zorenjem navedemo zaenkrat zgolj par misli iz napotkov »Proletarskim pesnikom«, ki jih je Martelanc le nekaj tednov po Stanovih 'krasnih aferah' v *Delu* namenil mladim delavskim in kmečkim pesniškim začetnikom, ki so s svojimi preprostimi a iskrenimi sestavki zalagali uredništvo (in so na Srečka, kot sam navaja, s svojo elementarno preprostostjo »učinkovale z veliko sugestivno silo.« – Kosovel, *ZD III*, 28):

[...] Proletarske pesmi so navadno najvernejša slika življenja proletariata in nastanejo neposredno iz njegovega okrožja, iz njegovega duševnega sveta. Trdnost, izklesanost v delu in boju sta znaka današnjega proletariata in ta dobi izraza tudi v njegovih pesmih, ki ne poznajo mehke nežnosti. Mehka lirika torej ni polje današnjega proletarskega pesnika. [...] Današnje duševno življenje zahteva prostih oblik izražanja, oblik, ki so najbolj primerne proletarskemu občutju. In oblika pride sama od sebe. *Največja napaka naših proletarskih pesnikov je, da hočejo spraviti svoja čustva in svoje misli v verzje in rime.*³⁴ Moderna umetnost je že zdavnaj z njimi obračunala in danes delo izgublja na izrazitosti in lepoti, ako se ga veže v nje. (Martelanc, »Proletarskim«).

Mar ne zveni do Srečka rahlo podcenjevalno domneva, da bi se do Vladijevih spoznanj na spomlad 1922 domogel šele z nekajletnim zamikom?³⁵

A ostanimo pri spodbudah, ki jih je Srečko utegnil črpati že iz Gustinčičeve vneme pri premagovanju »Duševne krize slovenskih mladih intelektualcev«, in pri izhodiščih, ki jih je inženir tako ihtavo oznanjal a so Srečku morebiti le segla do živega.

Gustinčičevemu dvomu o stvarni podkovanosti mladine je Srečko posredno pritegnil v pismu Vinku Košaku 2. avgusta 1925, ko zadoščeno odkriva, »da ni dolgočasnosti ne enoličnosti; oboje je pri naših pesnikih le izraz njihove neizobraženosti in neagilnosti. Mnogo jih ni prodrlo niti tako daleč, da bi spoznali, da nič ne vedo.«

Zadržanost do Podbevška pa je z Gustinčičem in Martelancem delil že navsezgodaj, kolikor ni mlajšega prijatelja v tem celo prehitel, ko mu je v že omenjenem pismu 6. aprila 1922, tako rekoč še v jeku Stanovih 'krasnih afer', ob napovedi izida njegove revije pikro namignil: »Izdajal bo 'Rdečega pilot-a', zelo barvana stvar, celo ugibam, če je barva naravna ...« (Kosovel, *ZD III*, 349).

Vladijeva ocena o Podbevšku se je namreč od prve, ko ga je januarja v *Učiteljskem listu* v članku o zenitizmu označil za »najmarkantnejšega zastopnika« (Martelanc, »Zenitizem« 11) nove umetnosti na Slovenskem, slonela pa je še na njegovem deležu pri prvi številki *Treh labodov*, šele pod izrecnim vplivom Gustinčičeve ofenzive komaj julija, ob branju 1. številke Podbevškovega *Rdečega pilota* izostrila in pesniku poočitala, da je »ostal

sredi poti« (Martelanc, »Trije«). O Kosovelovih pridržkih do Podbevška pa priča njegova »Pesem o zelenem odrešenju« (ZD II, 470):

... in še bolj sem se naveličal igranja Podbevškovega,
njegovih mozaikov, ki so bili iz suhega lesa in barvane
pločvine, rdeče, črne in bele, kakor pobarvano železo za
novo, sivo stavbo, tako, kakor jih sovražim.
Kajti njegov klavir
v suhem ritmu igra
kakor motorno kolo ...

Le vprašati bi se pri tem veljalo, ali bi ne kazalo njenega nastanka časovno približati od Ocvirkove ohlapnejše oznake v naslovu »Pesmi pred Integrali in ob njih« h Gustinčičevim spodbudam iz leta 1922.

V podoben kronološki precep pa nas, denimo, sili Srečkova uporaba izraza »etroplan« v pesmi z naslovom »SRCE V ALKOHOLU« (Kosovel, ZD II, 29). Seveda gre v pesmi za avtorjevo prosto asociativno semantično drsenje od *etra* kot domnevne podstati za fizikalno stalnico svetlobne hitrosti iz ožje relativnostne teorije k *etru* kot sredstvu za prepariranje organskih eksponatov v naravoslovju in muzeologiji. A kako naj leže v ta okvir skovanka »etroplan«? Povrnimo se za hip v leto 1922 k Srečkovemu zapisu v novembrskem pismu Josipu Ribičiču: »Sedaj pa čitam Bogdanova: 'Proletariat und Kunst'.« O avtorju se pesnik tu ne izraža kot o neznancu, ki bi bil sogovorniku španska vas. Tembolj če upoštevamo, da sta lahko oba prav v *Delu* dobre tri mesece pred tistim prebrala članek Nikolaja Buharina z naslovom »Doba velikega dela«, čigar *incipit* se glasi: »Znani utopistični roman A. Bogdanova 'Rdeča zvezda', katerega so različni stranikini delavci s slastjo prebirali, vsebuje poglavje: Doba velikega dela. // Dejanje se odigrava na Marsu, kamor prispe ruski boljševik, otrok revolucije³⁶ in najboljši zastopnik zemeljskega človeštva.« (Buharin, »Doba«).

In kako bi naj bralec, ki ima v spominu omenjeni Kosovelov Kons, ne zastrigel z ušesi že pri drugem poglavju te komunistične znanstveno-fantastične uspešnice,³⁷ ko Marsovec inž. Menni zapelje pripovedovalca Leonida s predlogom, naj se mu pridruži na dvoipolmesečnem potovanju na rojstni planet – pač »rdečo zvezdo« – in se z njim vkreca na vesoljsko ladjo. Ruski izvirnik ji pravi »eteronef«. Mi seže domišljija predaleč, če v izrazu prepoznavam kopito, po katerem je Srečko skoval svoj »etroplan«? Četudi odmislimo, da se je sam Srečko v Ljubljani učil ruščine in da je imel med sostanovalci v internatu Rusa Valerija Strelcova in Aleksandra Lomanova (Kosovel, ZD III, *passim*), mu je rusko-francoski »eteronef« utegnil leta 1922 tolmačiti – denimo – Martelanc.³⁸ A nič manj osupljivo nas na utrinke in prizore iz vesoljskega poleta v 2. poglavju romana ne spominjajo v isti pesmi še sledeči trije verzi:

[...] sonce sije izza črnega stekla

[...] SMRT

PLAVANJE V ETRU

[...] Vlak je počasen kakor črni polž

(Kosovel, *ZD II*, 29)

Dalje. Mar ne odzvanja inženirjevi ugotovitvi o »strogi verski šoli« in »najzanimivejšem malomeščanskem duhu«, v katerem je potekala »odgoga« slovenske mladine, spodnja pesnikova parodična ost?

Bog ohrani, Bog obvari
spletk nas in zamer,
mir in sprava gospodari
Haeckel in brevir.

Če zapleteš se slučajno,
hitro Haeckla skrij,
in samo, ko sam boš, tajno
ga zvečer odpri ...

In povej mu, kaj pri nas je,
kak kulturni boj,
samostansko dolgočasje
kloštrski pokoj.

Haeckeljanci so kristjani,
socialistov ni.
In tako se v Ljubljani
komaj še živi.

(Kosovel, *ZD II*, 700)

V tem »kloštrskem pokoj« prepoznava Gustinčič krivca za »naivno ideologijo malega narodiča«, ki nujno vodi »od razočaranja do razočaranja«. Mar ni zadel v živo Srečkovega ne enkratnega občutja, kakršno veje na primer »V žalostni krčmi«?

Popoldne, ob pivu, ob dimu.
On spi. On. Mi. Postarani.
Mladi. Ubiti.
Razočarani.

(Kosovel, *ZD II*, 63)

A ko pridemo do Gustinčičevega sarkazma o Stanovi implicitni podpori Društvu narodov, običimo nemočni pred zadrego: v Srečkovem opusu namreč kar mrgoli puščic in gneva na njegov rovaš. Je navedek sploh potreben?

Vendar naj tu opozorim vsaj na to, kako slepilno je pri tej polemični tematiki pri mladem Kraševcu videti Ocvirkovo presplošno in poenostavljeno sklicevanje kar počez na »položaj Slovencev v Primorju pod Italijo« v opombi k »Depresiji« (Kosovel, *ZD II*, 612):

...
Preklinjam Evropo
in Društvo narodov,
bleščeče sulice
in vojno s plini.

(Kosovel, *ZD II*, 72)

Takimle verzom bo pač že bolj ustrezala Gustinčičeva sodba o Društvu narodov kot združbi kolonialnih velesil, ki so se po zmagi v prvi svetovni vojni le še bolj polakomnile.

Toda Srečkov dodatni, iz prvega izpeljani gnev je v tem pogledu veljal izrecno primorskemu narodnjaštvu ter njunima prvakoma, odvetnikoma in parlamentarcema v rimskem parlamentu (sicer pa upoštevanima gostoma ... na beograjskem dvoru) liberalcu Josipu Wilfanu in krščanskemu socialcu Engelbertu Besednjaku, ker sta se ravno k tej združbi velesil zatekala po taki manjšinski politiki, ki naj bi v ničemer ne ogrožala versajskega vojnega plena z rapalsko mejo vred! Konec maja 1925 je namreč tržaško narodnjaško vodstvo ustanovilo v Italiji »Slovensko društvo za Društvo narodov«. S to svežo legitimacijo je nato Wilfan konec oktobra istega leta poromal v Ženevo na ustanovno zborovanje Kongresa narodnih manjšin Evrope.³⁹ Na Wilfanov govor v Ženevi⁴⁰ pa se je Srečko odzval takole:

Govor poslanca Wilfana v Ženevi

O, oprostite, da smo narod,
o, mi se klanjamo Francozom,
zaščitnikom morale, nacije.
O, mi se klanjamo Angležem.
In Ruse ljubimo, Slovane.
O, oprostite, da smo narod.
Mi nočemo nič več pravic,
kot nam jih dala je narava,
kot nam jih Bog je dal.
Naš narod je ponižen in bogaboječ,
naš narod objokuje svojo usodo.
Naš narod, belo jagnje med volkovi.

Natura:

Jaz hlapčevstvo mu dala sem na pot,
zato se bojeval bo zelo težko
za vse pravice mladočlovečanske,
ki sijejo Evropi za bodočnost.

(Kosovel, *Iz zapuščine* 146)

Pač pa je v Srečkovem obzorju veljalo kot pribito:

Kaj se vznemirjate?

[...]

Nacionalizem je laž.

Društvo narodov laž.

(Kosovel, *ZD II*, 47)

Dalje. Kjer se Gustinčič huduje nad papirnatim in protizgodovinskim idealiziranjem in absolutiziranjem »človečanskih idealov«, odpravi Kosovel z eno samo, nepozabno kontrastno potezo:

Pesem št. X

...

Ob 8. uri je predavanje

o človečanskih idealih.

Listi prinašajo slike

bolgarskih obešencev.

Ljudje - ?

Čitajo in se boje Boga.

Bog pa je na razpoloženju.

(Kosovel, *ZD II*, 32)

A tu velja opozoriti na razloček v pojmovanju relativnosti vrednot: medtem ko jo Gustinčič motri v luči historičnega materializma, cepljenega na heglovsko dialektiko, se je Srečko loteva po eni strani s poudarkom na hevrstični moči paradoksa,⁴¹ po drugi pa v luči odpora, ki ga je Einsteinova teorija relativnosti izzvala pri katoliških teologih, ter protislovja med označanjem evangelija in spečanostjo rimokatoliške cerkve z najbolj grobo in nasilno oblastjo. Kako naj sicer razumemo navidez zagonetni in vsekakor osupljivi *incipit* njegovega KONS-a: 4:

Boston obsoja Einsteina.

Einstein je prepovedan.

Relativiteta nevarna?

V Berlinu zapirajo

kitajske študente.

Kitajski študenti nevarni?

SHS menja vlado.
Dosti vlad je že menjala.
Francija. Španija. Maroko.
...

(Kosovel, *ZD II*, 39)

Upoštevati velja, da nastopa v tem primeru toponim *Boston* kot prisposoda za cerkveno hierarhijo v osebi tedanjega tamkajšnjega izjemno vplivnega nadškofa in kardinala irskega porekla Williama Henryja O'Connella, Einsteinovega dolgotrajnega ter v tistem času razvpitega in zagrizenega zoprnika. Njegovi teoriji relativnosti je namreč očital nič manj kot brezbožnost. Srečku pa sta, nasprotno, hodila v nos ravno pajdašenje cerkvene hierarhije s političnimi mogočniki in njen molk ob tedanjih zločinih katoliških kolonialnih velesil Francije in Španije v Maroku. Na zločine v vojni proti rifskega⁴² plemenom pod vodstvom Abd-el-Krima meri tudi že omenjena Srečkova pesniška invektivna:

Preklinjam Evropo
in Društvo narodov,
bleščeče sulice
in vojno s plini.

(Kosovel, *ZD II*, 72)

Tam je namreč špansko letalstvo že leta 1924 prvič po svetovni moriji spet seglo po tem vojnem sredstvu za množično uničevanje. O prelomni odmevnosti agresije domačega imperializma na Rif med francoskimi umetniki veliko pove tudi sočasna preusmeritev nadrealistov v komunizem (Breton, »Pogovor«).

Dalje. Gustinčičevo ironiziranje že kar »profesionalnega« prepričanja slovenskega umetnika, »da nima umetnost ničesar opraviti ne s filozofijo, ne s sociologijo [...] niti s kako drugo vedo, a – seveda – še najmanj s politiko in vsakdanjim življenjem« si je Srečko privoščil v pesmi:

Stopil je pesnik mlad na Parnas
in je postal marioneta,
v molk je ta turbni čas
bila Muza odeta.

Jaz te kličem, poet: Stopi dol
med ostre ritme, boritve,
prebudi, prebudi se
iz tvoje tihe molitve!

(Kosovel, *ZD I*, 230)

A pozneje je Srečko ost svojih puščic namočil v tem pogledu v še jedkejši strup, ko je nagnjenost slovenskih pesnikov k hlapčevanju v »narodnem bordelu« prebičal v *Mladini* v »parodiji po Tagoreju« pod naslovom »Pesnik in stranka« (Kosovel, *ZD* III, 54). Škoda le, da je urednik *Zbranih del* tudi v opombah prezrl, da se avtorjev sklepni pripis »Vsem prizadetim v album napisal Srečko Kosovel« v reviji ne nanaša zgolj na omenjeni ironični dialog, pač pa tudi na ves niz zbadljivk pred njim pod skupnim naslovom »Za spomin!«. Umetniškega v njih ni kdovekaj, a so vendar izpod žlahtnega Srečkovega peresa. Le na rešeto je vzel nerodne unitaristične spodrsaljaje liberalnega *Jutra*, Kragljevo pesniško nenamerno komično pornografijo ob »narodotvornem« povzdigovanju »tabernaklja« sredi ženskega mednožja v pesmi »Žena« iz zbirke *Kresnice in snežinke*, nadalje upravo Narodnega gledališča v Ljubljani in Župančičevo dramaturško ustrežljivost pri uvajanju gorenjskega narečja na oder zavoljo bojda »gorenjskega značaja« Golarjeve »Zapeljivke«. Kar šest bodic pa je namenil Govekarjevemu posthumnemu obračunavanju s Cankarjem ob postavitvi Vrhničanove »komedije« *Za narodov blagor* ter njegovim siceršnjim neslanostim v *Jutru*, pri tem je kar posrečena tista, ko na Govekarjev vzklik »Fraze, frazerstvo? Cankar ni jasen, kaj mu je fraza?« Srečko sočutno vzdihne: »Ubogi Cankar! Prepiral si se z Govekarjem, pa še ne veš, kaj je fraza!«

Naj torej sklenem.

Srečko Kosovel se pri svoji različici cankarjanskega vstopa v areno življenja ni ognil političnemu publicističnemu metežu tedanjega listkarstva, gnevu in politični invektivni. Toda krčenje javnega prostora za oznanjanje levičarskih stališč, ki so v mladem Kraševcu sicer zlagoma a navsezgodaj in pospešeno dozorela, je v osrednji Sloveniji pod tedanjo »*Eshaezijo*« nastopilo nenadnejše in sunkoviteje kot na Primorskem pod Italijo. Doma na Krasu mu je bil na voljo primorski komunistični in komunistom naklonjeni slovenski periodični tisk (*Njiva, Delo, Učiteljski list, Komunistični koledar*), ki je izdatno črpal iz italijanskih in francoskih, a še zlasti iz nemških in ruskih sorodno naravnanih virov. Nezanemarljiv, bolj ali manj podtalni vir komunističnih občil in literature o avantgardni umetnosti sta še zlasti slovenskim komunistom v Trstu pomenila tudi konzulat ZSSR, ki je v pristaniškem mestu⁴⁵ deloval od prve polovice leta 1924 do leta 1932, ter Martelančeva domačnost v sovjetskih diplomatskih predstavništvi v Rimu in na Dunaju. Srečko Kosovel pa je moral pri sebi natanko tehtati, do kod sme javno, *ex professo* razodevati in oznanjati svoja prepričanja, ker se je globoko zavedal, da bi ga prenačilen ali predrzen korak lahko stal ne le študija na edini slovenski univerzi, pač pa tudi državljanstva SHS; od njega pa si je poleg nesojene štipendije obetal, da bi ga trajneje od samega študija na univerzi zavaroval pred že potrjenim vpoklicem v italijansko vojsko.

Zato se kaže vprašati, ali ne sega njegov umetniški nagib k formalno in vsebinsko prevratni umetnosti nemara v zgodnejše obdobje, kot je obveljalo v dozdajšnjih presoajah. Zlasti nekatere pesmi, ki jih je urednik *Zbranih del* uvrstil med *Integrale* in v njihovo območje, navajajo k dvomu, ali ni k zasuku v rastočo mero navideznega hermetizma v Srečkovi poetiki prispeval tudi samoobrambni nagib k varnejši intimni kriptografiji, ki je z dnevniško neposrednostjo izpisovala pesnikov duhovni kardiogram ob krivicah, ki so kjerkoli po svetu ranile človeka v času, ko je moral pesnik sam – na tej strani rapalske meje bolj iz narodnostnih, na oni bolj iz političnih razlogov – oprezovati pred režimskimi biriči ob vsaki izgovorjeni ali zapisani besedi. Odtod moja podmena, da je časovno sobivanje Kosovelove »baržunaste« lirike s tisto, ki ji je Srečkov brat še na pozna leta očital »oblikovno nedograjeno« (Kosovel Stano, »Iz spominov« 514), zgodnejše in dolgotrajnejše od doslej uveljavljenih predstav. Pomemben sunek k tej preusmeritvi pa je Srečku poleg prijateljavanja s svetovno razgledanim vrstnikom Vladimirjem Martelancem vsaj posredno pomenil obračun inž. Dragotina Gustinčiča z »Duševno krizo slovenskih mladih intelektualcev« na pragu pomladi leta 1922.

OPOMBE

¹ »Vladi« ali »Vlado« ga Srečko naslavlja in željno omenja v pisemih skupni prijateljici, komunistki in feministki ter poznejši tigrovski sopotnici Fanic Obid *alias* pesnici Mirjam. (Kosovel, *ZD* III, *passim*)

² V *Weltbühne* se je 4. aprila 1918 preimenovala dotedanja *Schaubühne*. Njena duša je postal pesnik in pisatelj Kurt Tucholsky (1890-1935). V njej je poleg z lastnim imenom nastopal tudi z nizom heteronimov (Peter Panter, Theobald Tiger, Ignaz Wrobel, Kaspar Hauser), včasih kar z »medsebojnim« polemiziranjem.

³ Glej tudi razpravo Tatjane Rojc »Prelom dvajsetih let: Srečko Kosovel in njegovi sodobniki« (Kosovel, *Mon* 280–281).

⁴ A da ne bo pomote: ne zgolj primorsko, saj je pisec do mature v Idriji izkusil gimnazijski in realčni študij tako v Trstu kot v Kranju in Ljubljani!

⁵ Vanj avtor tu vključuje sebe, a Srečka na tej stopnji še ne.

⁶ Tako Debeljak v *Ženskem svetu* kot »L.Z.« v *Delu* prinašata takole različico *explicita* Kosovelove »Vasi za bori«. Ta se s tisto v Kosovel, *ZD* I², 136 razhaja v uporabi množine (»Iz belih vasi ...« namesto »Iz bele vasi...«) in v zamenjavi predloga »v« s »skozi«. Urednik je v opombi (*ZD* I², 455) ne omenja.

⁷ Pri pridobivanju moskovskih in dunajskih virov mi je bila v neprecenljivo pomoč prijateljica Stefka Hrusanova, višja strokovna sodelavka knjižnice Bolgarske Akademije Znanosti v Sofiji.

⁸ Pač na Primorskem pod italijansko oblastjo.

⁹ O epistemološki aksiologiji zgodovinske antropologije meritorno pišeta Taja Kramberger in Drago Braco Rotar, *Kako misliti*.

¹⁰ Kommunističeskij Internacional Molodjoži – KIM.

¹¹ Gre za značilne zastopnike nizozemsko-nemške komunistične levice, s katero je Lenin obračunal v delu »Levičarstvo«, otroška bolezen komunizma.

¹² Po prevratu je v Zboru svečenikov sv. Pavla načeloval »Odseku za narodno in socialno politiko za obrambo ljudskih koristi proti komunistični agitaciji«.

¹³ Za vpogled vanjo se najtopleje zahvaljujem kontovelski rodbini Pertotovih (po domače Brvinčevih).

¹⁴ Glej urednikove opombe v Kosovel, *ZD III*, 1124.

¹⁵ Opozoriti velja, da je v zborniku *Mon cher ami! Dragi Srečko... Neobjavljena pisma Srečku Kosovelu* na strani 177 kronološko napačno uvrščeno pred naslednjim v nizu, odposlanim 25. avgusta 1921, saj mu ravno v nedatiranem, kot prispevek za *Lepo Vido*, prilaga Mirjamino pesem *Cipreso*; nanjo pa se je Srečko odzval s pismom 6. aprila 1922.

¹⁶ Zaokroženega življenjepisa tega vplivnega kulturnika in politika žal še ne premoremo. Več o njem glej v Klopčič, *O preteklosti* (213–221 *et passim*), v ženini avtobiografiji Lokar, *Od Anice* ter v sinovem intervjuju Mladini (Horvat, *Jurij* 31–38), o njegovem eseju »Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev« pa je odklonilno pisal Zadavec, *Oktober* (31), opiraje se na 18 let poznejšo spominsko pričevanje Juša Kozaka v pismu Dušanu Kermaunerju.

¹⁷ Prispodoba o kitajskem zidu se je morala Srečku še zlasti zasidrati globoko v dušo, saj je odjeknila tudi v njegovih poznejšem trpkem pismu Mirjam 12. julija 1925: »Stopil sem na kitajsko obzidje naših kult. razmer in se razgledal širše po svetu in kozmosu. Marsikaj mi je postalo jasno, kar mi ni bilo.« (Kosovel, *ZD III*, 397).

¹⁸ Rahlo ironična puščica leti seveda na Podbevškovo istoimensko modernistično pesniško stvaritev, ki jo je Gustinčič lahko prebral v 1. številki *Treb labodov*.

¹⁹ Neizprosna a prosojna polemikova ost leti – onkraj Stanu ironično namenjenih navdkov iz njegovega izrazja – med levičarsko mladino tedaj že rahlo omajanemu ugledu Otona Župančiča zastran njegovega poklona staremu liberalnemu prvaku, ljubljanskemu županu ter pisateljski avtoriteti Ivanu Tavčarju, doma z Visokega v Poljanski dolini.

²⁰ Ustaljeno ime: Društvo oz. Liga narodov.

²¹ Beri: zmanjkalo.

²² Srečko si je konec avgusta istega leta z isto parodično izposojjo iz Podbevškove *Električne žoge* privoščil Novomeščana v pismu Vlasti Sterletovi: »Jaz se mu smejem, kljub temu da misel *cenim visoko*, ker on je res prava žoga, ki jo mečejo, kakor jo hočejo in kamor jo hočejo.« (*ZD III*, 298)

²³ Gre nemara za namig na študij hipnoze, ki ga je v tistem času pri svojih terapevtskih prizadevanjih strastno gojil znameniti madžarski psihoanalitik ter Freudov sodelavec in zaupnik Sándor Ferenczi.

²⁴ Druga številka revije je nato v resnici priobčila Župančičevo *Veš, kako raste brast?* a tudi Srečkove *Večerne misli*, *Noč* in *Uro poklica*.

²⁵ A med prijateljem se je v javnosti prehodno zaiskrilo marca in aprila 1923 ob Vladijevi repliki na Srečkov esej »Narodnost in vzgoja« v tržaškem *Učiteljskem listu*. (Kosovel, *ZD III*, 1010–1011)

²⁶ Omeniti velja, da si je Vladimir Martelanc za svoje tedanje politično in publicistično delovanje izposodil od glavnega junaka v Cankarjevem *Pobujšanja v dolini Sentflorjanski* psevdonim Peter Razbojnik.

²⁷ Oba poudarka sta v izvirniku.

²⁸ Beri: zapustili.

²⁹ Oba poudarka sta v izvirniku.

³⁰ A. Bogdanoff: *Die Kunst und das Proletariat*. Izdala založba Wolgast: Der Kentaur v 2. zvezku niza *Schriften der sinnenden Wanderers* (86 osminskih strani).

³¹ Izšlo je prav v založniškem nizu informacij o sovjetski stvarnosti, ki ga je Gustinčič uvrstil v že navedeno javno priporočilo primorski učiteljski stroki, namreč v 12. zvezku

niza *Kleine Bibliothek der russische Korrespondenz* iz leta 1920. Glej tudi slovenski prevod Mojce Dobnikar (tekst) in Vladimirja Gajška (verzji) v 289/16

³² »Ortodoksen pa nisem, ker se ne morem ukloniti splošnosti« (Kosovel, ZD III, 457) je ob istem času pisal prijatelju in sodelavcu Košaku v Zagreb.

³³ A že 31. avgusta 1922 je Vlasti Sterletovi pisal: »Hvalevredno je, da Podbevšek vendar spoznava socializem, revolucijo, jaz sem ga in *že pred njim* [poudarek v izvirniku]. (Kosovel, ZD III, 298)

³⁴ Ležeče v izvirniku.

³⁵ O Martelančevem kritičkem opusu glej tudi Zadavec, *Oktoberška* (141–148), Rupel, *Avantgardizem* (43–47) ter Simoneta, *Srečko*. O njegovi usodi in politični poti pa Kacin, O *Vladimirju*, Martelanc, *Narodno* (119–129) ter Klopčič, »Nacionalna politika slovenskih komunistov in njen odmev v Komunistični Stranki Italije 1923–1930« v Klopčič, *O preteklosti* (214–231 *et passim*).

³⁶ Poražene revolucije na Ruskem leta 1905.

³⁷ V nemščini je v Berlinu izšla leta 1923 pod naslovom *Der rote Stern: Ein Utopist. Roman* v založbi Komunistične Mladinske Internacionale.

³⁸ Ruščina je bila namreč v Trstu »pri Trobčevih« od Sv. Ivana, kakor se je po domače reklo trdni obrtniški družini, v katero se je Vladijev oče Angel, po poklicu sodnijski uradnik, priženil iz Barkovelj, tako rekoč doma: Vladijev ujec je bil vnet Tolstojev častilec in je – tako baja rodbinsko izročilo – celo poromal k njemu v Rusijo; za podatek in vpogled v Martelančevo zapuščino naj se s tega mesta najtopleje zahvalim Vladijevi nečakinji prof. psih., prof. ped. Dori Martelanc Gobec.

³⁹ Več o njem in njegovi klavni vlogi glej v: Arendt, *Izjori* 352, posebej še opombo pod črto 16, ter Kodrič, »Pot«.

⁴⁰ Wilfanovo uvodno in sklepno poročilo v Ženevi je tržaška *Edinost* ažurno objavila 25. in 27. oktobra 1925.

⁴¹ Tako, denimo, v pismu Mirjam 27. julija 1925: »Kajti paradoks je naši dobi praktičnega razuma to, kar je nevihtni ogenj napram ognju na ognjišču [...] Relativnost dela svet lep in človeško delo veliko.« (Kosovel, ZD III, 399)

⁴² Rif je v Maroku strateško izjemno pomemben hrbet, ki obvladuje južno čeljust Gibraltarske ožine.

⁴³ Italijanske policijske oblasti in obveščevalna služba so strogo a ne vselej uspešno nadzirale zlasti ladje, ki so potovale na pomorskih progah med Trstom in sovjetskimi črnomorskimi pristanišči.

LITERATURA

Бирк, Ф. ; Навроцкий, Б. «СЛОВЕНСКАЯ ЛИТЕРАТУРА». *Литературная энциклопедия* v 11 zvezkih: 1929-1939. 10. zvezek: 1937. <<http://feb-web.ru/feb/litenc/encyclop/17.htm>> (18. aprila 2011).

Bogdanov (*alias* Bogdanoff, *alias* Bogdanow), Aleksandr (*alias* Aleksander) A. *Die Kunst und das Proletariat*. Leipzig: Wolgast : Der Kentaur, 1919. (Schriften der sinnenden Wanderers ; Buch 2).

– – –. *Der rote Stern : Ein utopist. Roman*. Iz ruščine prevedla Hermynia Zur Mühlen. Berlin-Schöneberg: Verlag d. Jugendinternationale, 1923. (Internationale Jugendbücherei ; Buch 1).

– – –. »Kaj je proletarsko pesništvo?« *Časopis za kritiko znanosti*. Prev. Mojca Dobnikar in Vladimir Gajšek. Ljubljana, Maribor: Študentska založba 83/84 (1985): 27–39.

– – –. *Was ist proletarische Dichtung?* Berlin: Seehof, 1920. (Kleine Bibliothek der russischen Korrespondenz; 12).

- Breton, André. »Pogovor s Francisom Dumontom«. *Combat*, Pariz 16. maja 1950. Naveden v zborniku: *Breton e Trotsky. Storia di un'amicizia*. Ur. in uvodno študijo prispeval Arturo Schwarz. Bolsena: Erre emme, 1997. 181–185.
- DELO. *Glasilo Komunistične stranke Italije 1–7* (Trst, 1920–1926). *Passim*.
- Drekonja, Ciril. »Šolska občina.« *Učiteljski list: glasilo »Zveze jugoslovenskih učiteljskih društev v Trstu«*. Trst: Zveza jugoslovanskih učiteljskih društev 3.1 (1922).
- EDINOST 47–50 (Trst, 1922–25). *Passim*.
- Gustinčič, Dragotin. »Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev I.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije 3.121* (9. marca 1922): 2.
- . »Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev II.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije 3.122* (16. marca 1922): 4.
- . »Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev III.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije 3.123* (23. marca 1922): 3.
- . »Učiteljska strokovna zveza in naloge njenih komunističnih članov.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije 2.3* (9. decembra 1921).
- . »Učiteljski list.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije 3.115* (12. januarja 1922): 4.
- . »Višje!« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije 3.118* (2. februarja 1922): 4.
- Horvat, Marijan. »Jurij Gustinčič«. *Internju. Posebna izdaja tednika Mladina*. (Ljubljana, 30. junija 2009): 31–38.
- Jevnikar, dr. Martin - Jem. »KLEINMAYR pl. Ferdo.« *PSBL 8*. snopič, 1982. 61.
- Kacin - Wohinz, Milica. »Vladimirju Martelancu.« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 20.1–2* (1980): 130–137.
- Kermavner, Dušan. »Informacija o publicistu Vladimirju Martelancu.« *Sodobnost*, 12.9 (1964): 950–954.
- . *Temeljni problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918-1921)*. Za tisk pripravil France Klopčič. Ljubljana: Partizanska knjiga, Znanstveni tisk, 1977.
- Klopčič, France. *O preteklosti drugače*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1984.
- Kodrič, Ravel. »Pot v pekel je tlakovana z dobrimi nameni...«. *Primorski dnevnik* (Trst, 23. avgusta 2009).
- Komelj, Miklavž. »Pisma Tine Modotti v zapuščini Ivana Regenta.« *Likovne besede 87/88* (2009): 26–70.
- Komunistični koledar za navadno leto 1922*. Ur. Dragotin Gustinčič. Trst: Socialna Matica »Ljudskega odra«, 1921.
- Kosovel, Srečko. *Iz zapuščine. Pesmi, neobjavljene v Zbranem delu*. Ur. Marjan Dolgan. 2. natis. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010.
- . *Mon cher ami! Dragi Srečko... Neobjavljena pisma Srečku Kosovelu*. Ur. Tatjana Rojc. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2007.
- . »Za spomin!«. *Mladina 2.2–3* (1925–26): 79–80.
- . *Zbrano delo I–III*. Ur. Anton Ocvirk. Ljubljana: DZS, 1946–1977.
- Kosovel, Stano. »Iz spominov.« *Sodobnost 25.5* (1977): 506–515.
- . »'Novi Rod' in g. inž. Gustinčič.« *Učiteljski list 3.4* (1. februarja 1922): 28–29.
- . »Skromni verzi za klobuk.« *Učiteljski list 3.10* (1. aprila 1922). Ironični ponatis v: »Duševna višina slovenskih mladih intelektualcev« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije 3.125* (6. aprila 1922): 4.
- . »Srečko Kosovel med Ljubljano in Trstom.« *Srečko Kosovel v Trstu*. Trst: Založil »Zaliv«. Kosovelova knjižnica 2, 1970. 11–22.
- Kramberger, Taja in Rotar, Drago Braco. *Kako misliti družbo, ki (se) sama ne misli*. Ljubljana: Založba Sophia, 2010.
- Lokar, Anica. *Od Anice do Ane Antonovne*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.
- Martelanc, Vladimir. »Die Frage des revolutionären Kampfes des slowenischen Volkes.« *La Fédération Balkanique 1.18–19* (30. aprila 1925): 249–250.

- — —. »K vprašanju revolucionarne borbe slovenskega ljudstva.« *La Fédération Balkanique* 1.17 (1. aprila 1925): 240.
- — —. »Narodno vprašanje v naši politiki v Julijski Benečiji (1923-1927).« *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 20.1-2 (1980): 119-129.
- — —. »Podlistek 'DELA': »Ivan Cankar: Slovensko ljudstvo in slovenska kultura« – uvod (podpis »V.«). *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije* 3.130 (11. maja 1922): 2.
- — —. »Prolet-kult - Proletarskim pesnikom.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije* 3.132 (25. maja 1922): 2.
- — —. »Srečko Kosovel.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije* 7.270 (1. julija 1926): 2.
- Pertot, Jože. »Pota mladine.« *Komunistični koledar za navadno leto 1922*. Ur. Dragotin Gustinčič. Trst: Socialna Matica »Ljudskega odra«, 1921. 151-167.
- Pahor, Karol. »Komunistični koledar.« *Učiteljski list* 6 (20. februarja 1922): 48.
- PRIMORSKI SLOVENSKI BIOGRAFSKI LEKSIKON - PSBL. Snopič 1-20. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1974-1994.
- Regent, Ivan. »Revolucionnaja literatura Slovencev. Slovenci i ih literaturnoe nasledstvo.« *Literatura mirovoj revoljucii. Central'nyj organ Meždunarodnogo ob'jedinenija revoljucionnyh pisatelej (1931-1933)*. 11/12 (1931): 130-139.
- R. K. J. »Viktoru Emanuelu III. o dolasku u Julijsku Krajino.« *Edinost* 47.120 (21. maja 1922): 1.
- Rupel, Dimitrij. »Avantgardizem med obema vojnama.« *Sodobnost* 28.1 (1980): 36-61.
- Рябова, Е. И. »Словения. Литература.« *Большая Советская Энциклопедия (БСЭ)*. <<http://bse.sci-lib.com/article103282.html>> (18. aprila 2011).
- Samec, Janko. »O čisti umetnosti.« *Delo. Glasilo Komunistične stranke Italije* 3.123 (23. marca 1922): 3.
- Simoneta, Biserka. »Srečko Kosovel in Vladimir Martelanc med prijateljstvom in polemiko.« *Diplomska naloga*. Mentor Prof. Miran Košuta. Somentor Prof. Zoltan Jan. Università degli Studi di Trieste. Facoltà di Lettere e Filosofia. Corso di laurea in Lingue e letterature straniere, 2000-2001.
- Učiteljski list: glasilo »Zveze jugoslovenskih učiteljskih društev v Trstu«*. Trst: Zveza jugoslovenskih učiteljskih društev, 1920-1926.
- Wilfan, Josip. »Zborovanje narodnih manjšin v Ženevi. Otvoritveni govor predsednika poslanca dr. ja Wilfana in resolucije.« *Edinost* 50.252 (25. oktobra 1925): 1.
- — —. »Zborovanje narodnih manjšin v Ženevi. Zaključni govor predsednika dr. Wilfana.« *Edinost* 50. 253 (27. oktobra 1925): 1.
- Zadravec, Franc. *Oktobrska revolucija in slovenska literatura*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1968.

Feuilleton and Political Invective as Sources of Kosovel's Spiritual and Poetical Coming of Age

Keywords: literature and politics / Slovene literature / political poetry / proletarian art / social engagement / Kosovel, Srečko / Kosovel, Stano / Gustinčič, Dragotin / Martelanc, Vladimir

Srečko Kosovel's letters as well as his politically and stylistically revolutionary poems, which remained concealed from the public for many decades

after his death, contain evidence of the poet's precocious, lively response to the political and ideological disputes among the Slovenes under Italian rule in the Julian region. The bitter conflict between the organized labor movement and the political leadership of the nationalistic camp, with its liberal and Christian-social wings, reverberated with gravity among teachers. In 1921 they had been stirred by the call to a rigorous ideological differentiation by the fierce communist ideologue Dragotin Gustinčič. In March 1922 his three instalments of a feuilleton entitled »The spiritual crisis of young Slovene intellectuals«, published in the Slovene communist journal *Delo* in Trieste, severely and sarcastically reprimanded Srečko's brother Stano, a teacher and newly appointed editor of *Novi Rod*, a magazine for young readers edited by the teachers' association, for refusing to declare for one side or the other. Divided between family solidarity and his commitment to the intimate friendship with some young communists, notably Vladimir Martelanc and Fanica Obid - Mirjam, Srečko Kosovel chose not to take one side or the other, preferring an independent and profound study of the literature that Gustinčič had recommended to overcome the ideological confusion among teachers and the puzzlement of young intellectuals. In this respect, a particularly telling statement can be found in the poet's letter to Josip Ribičič of 9 November 1922: »I'm now reading Bogdanov: 'Proletariat und Kunst', a thorough and deep explanation of proletarian art, deeper and more valuable than Gustinčič's.« This choice was facilitated by the fact that Srečko and Stano, who was nine years older, had always had quite distinct intellects and temperaments. Srečko's studies proved both a sort of directive and accelerant, leading him to gradually abandon his naïve emotional commitment to socialism and embrace with the vigor of a newly informed stance the young communist intellectuals on both sides of the border between the kingdoms of Italy and SHS (later Yugoslavia), determined by the Treaty of Rapallo. As a result, the obituaries written for Kosovel in *Delo* and Ljubljana's *Mladina* won them the battle for his spiritual legacy within the first weeks of his death. Moreover, Ivan Regent, a Triestine Kosovel family acquaintance and high officer of the Comintern in Moscow during the 1930s, sealed the outcome of the battle for Srečko's legacy by gaining him public recognition through official Soviet literary organs.

Maj 2011